

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Bakalářská práce

David Payne

**Možnosti identifikace elit mladší doby římské v prostoru
středoevropského barbarika**

Options for identifying elites in the Central European Barbaricum of
the Late Roman Period

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne

.....
David Payne

Klíčová slova (česky):

střední Evropa; mladší doba římská; prestižní zboží; elita; reprezentace; společenská organizace

Keywords (English):

Central Europe; late Roman period; prestige goods; elite; representation; social organisation

Abstrakt (česky):

Práce se zabývá těmi aspekty hmotné kultury na sídlištních a pohřebních areálech, které se spojují s manifestací elit 3. a 4. století v barbariku střední Evropy. Diplomant provede kompilaci relevantních pramenů a kriticky zhodnotí přístup různých badatelů k možnostem poznání reprezentace elit, a to jak prostřednictvím identifikátorů v hmotné kultuře, tak v kulturně-antropologickém pojetí problematiky. Výsledky pak srovná s projevy elit v předcházejícím období. Autor také předloží návrh možných metodických postupů k syntetickému pochopení fenoménu reprezentace elit a prestižního zboží.

Abstract (English):

The thesis pursues those aspects of the material culture found in settlements and burial sites that are connected to the manifestation of social elites in the Central European Barbaricum of the 3rd and 4th centuries AD. The author will compile relevant sources and critically evaluate various approaches regarding the options for recognising the self-presentation of elites by means of material culture identifiers as well as in terms of cultural anthropology. The results will then be compared to the ways elites manifest themselves in the preceding time period. The author will also submit a proposal of possible methodical procedures that would lead to a synthetic understanding of the self-presentation and prestige goods phenomena.

Obsah

1	Vymezení tématu	8
1.1	Chronologický a prostorový rámec práce	8
1.2	Užívané pojmy	10
2	Struktura archaických společností	13
2.1	Teorie moci	13
2.2	Sociální a ideologický význam elit	16
2.3	Systém prestižního zboží a vývoj společností.....	17
3	Vztah hrobových nálezů a společenských struktur	21
3.1	Pohřební rituál, jeho průběh a funkce	21
3.2	Možnosti studia hrobových celků a přínos pro poznání zaniklých společností	23
4	Společnost mladší doby římské	26
4.1	Výpověď písemných pramenů	26
4.2	Pohřební ritus ve 3. a 4. století po Kr.	28
4.3	Obecná charakteristika kostrových pohřbů ml. doby římské.....	30
4.4	Výpověď hmotných pramenů a původ kostrového ritu	32
4.5	Metodologické možnosti vyhodnocení hrobových nálezů.....	38
4.5.1	Symboly postavení.....	38
4.5.2	Typologie hrobů.....	42
4.5.3	Topografie.....	45
4.5.4	Toponomastika.....	46
5	Závěr	48
6	Zdroje.....	50
7	Seznam příloh	56

Předmluva

Hlavní inspirací pro volbu tématu této bakalářské práce byla disertační práce P. Peregrina (shrnutí *Peregrine 1991*). Její autor podrobuje hmotnou kulturu shlukové analýze a hledá statistickou korelaci mezi různými parametry předmětů, které spadají do kategorie prestižního zboží, a politickou centralizací skupin, jimiž se zabývá. Zvolenými parametry je časová náročnost výroby, zdobnost, náročnost získání materiálu a vzdálenost jeho původu. Skrze tyto metody se Peregrinovi podařilo dojít velmi konkrétních, empiricky podložených poznatků o míře specializace produkce a její souvislosti se společensko-politickým vývojem společnosti (*Peregrine 1991*, 8).

Peregrine se ve své práci věnuje dvaceti sedmi náčelnictvím v okolí řeky Mississippi, která jsou etnograficky dokumentovaná. Zabýváme-li se evropským pravěkem, stává se situace složitější: zatímco Peregrine znal charakter zkoumaných společností a mohl si vybírat prvky hmotné kultury podle jejich významu v živé kultuře, jediným svědectvím o pravěké živé kultuře střeoevropského barbarika jsou kusé zápisy antických dějepisců, které nikdy nemohou nahradit moderní etnografická pozorování. Pro posouzení charakteru společnosti a potažmo identifikaci jejích elit jsme nuceni pracovat s hmotnými prameny, které jsou němé a výpovědní hodnotu o struktuře společnosti získávají teprve v kontextu sociálních modelů, jež při jejich poznávání uplatňujeme. Z toho nevyhnutelně vyplývá dvojí zaměření této práce: takřka polovina prostoru je věnována právě obecně antropologickým jevům a sociálním modelům, které jsou v druhé části uplatněny na situaci v mladší době římské.

Úvod

„Identifikace elit“, jak stojí v názvu této práce, je v jistém smyslu prostou a samozřejmou záležitostí: můžeme sice diskutovat o tom, který druh šperku či kombinace nádob nejlépe vypovídá o postavení jedince (také to je jedním z témat této práce), ať už však nazýváme jejich pohřby knížecími, královskými, bohatými či elitními, určujícím znakem je vždy akumulace majetku a práce (*Kossack 1974*, 14). Označit např. „knížete z Gommernu“ za příslušníka elity je snadné a lze to jen těžko zpochybnit: zesnulý muž se za svého života těšil zvláštnímu postavení vůči zbytku společnosti a ta se jej rozhodla poctit velkolepým pohřbem – tím však naše poznatky o tomto člověku končí. V čem spočívalo jeho postavení, co znamenal pro své okolí? Jakými pravomocemi a příležitostmi disponoval? Byl ve svém úřadu zcela výjimečný, nebo byl členem nějaké společenské vrstvy či třídy? Odpovědi na tyto otázky už v hmotné kultuře implicitně obsaženy nejsou a nelze je získat inverzní transformací nálezové situace.

S tímto problémem se potýkaly už první generace archeologů. Tehdy bylo řešení nasnadě: mnohé elementy, které archeologové 19. století pozorovali v hrobech, si mohli spojit s životním stylem vyšších vrstev tak, jak je znali z vlastní reality či z historického povědomí (jezdecké náčiní, výzbroj), přiřknout je domnělým dávným knížatům a králům tak bylo logické východisko (*Steuer 2006a*, 12). Představa bylanských či jakýchkoli jiných pravěkých knížat je ovšem jen sociálním modelem, o němž je třeba diskutovat, vylepšovat, neustále zpochybňovat a nahradit lepším, pakliže se zdá, že není v souladu s někdejší skutečností – jedině tak můžeme vytvářet sociální dějiny. Dějiny nejsou totožné s minulostí a archeologie nikdy nemůže být objektivní: vykopávat minulost jako takovou nelze a hmotná kultura nenese žádný význam sama o sobě; ten do ní vkládáme teprve my jako badatelé vlastním pozorováním a interpretací. Výsledkem archeologického bádání je pouze naše vlastní představa o minulosti (*Třeštík 2001*, 358). Zabýváme-li se dějinami sociálními, pak je výsledkem sociální model, který se někdejší realitě může více či méně blížit, zůstává ovšem jen vodítkem, kterého používáme jako vnější pozorovatelé k pochopení minulé každodenní skutečnosti. Sociální modely (a tím potažmo i naše znalosti o daném období) lze sestavovat dvojím způsobem: jednak teoreticky, abstrahováním obecných kulturně antropologických zákonitostí srovnáním kulturně odlišných skupin, které pak použijeme jako antropologické vzorce chování na zkoumané jevy (v tomto případě bohaté hroby), jednak analýzou písemných i hmotných pramenů (časově příbuzných pohřbů) ve snaze pochopit fenomén v jeho kulturně historickém kontextu (*Steuer 2006b*, 224). Obě cesty prohlubují naše představy o minulosti a oběma je v této práci věnována pozornost.

1 Vymezení tématu

Bádání nad společenskou strukturou a elitami v mladší době římské je podmíněno širokou pramennou základnou. Snad právě proto jsou sociální dějiny poměrně mladou disciplínou: pro mladší dobu římskou tuto problematiku poprvé systematicky zpracoval W. Schlüter ve své práci *Versuch einer sozialen Differenzierung jungkaiserzeitlichen Körpergräbergruppe von Haßleben-Leuna anhand einer Analyse der Grabfunde* (1970), kde představil kritéria k posuzování bohatství kostrových pohřbů. Práce se stala východiskem pro podobné komplexní studie dalších badatelů o pohřbívání v ml. době římské. Téma elitních pohřbů jako obecně antropologického fenoménu otevřel G. Kossack ve své práci *Prunkgräber – Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert* (1974), v níž se autor pokouší rozkrýt ideologické pozadí bohatých pohřbů využíváním historických paralel; jeho poznatky o formě směny mezi elitami se velmi podobají koncepci prestižního zboží, jak ji známe u pozdějších autorů, např. L. Hedeagerové (1992, 88–90). Klíčovým příspěvkem do diskuse o způsobu fungování zaniklých společností, mj. i doby římské, je práce H. Steuera *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa* (1982); poznatky o mladší době římské byly nejnověji shrnuty a aktualizovány v monografii M. Beckera (2010) *Das Fürstengrab von Gommern*.

1.1 Chronologický a prostorový rámec práce

Mladší a pozdní doba římská se definuje jako období starověkých dějin počínající Commodovým mírem (180 po Kr.), ukončujícím markomanské války, a několika historickými událostmi, označujícími počátek stěhování národů: smrtí západořímského císaře Valentiniana I. (375), jeho bratra a východořímského císaře Valenta u Adrianopole (378) a příchodem Vizigótů na území římské říše a začátek jejich povstání (376). V chronologickém systému O. Tischlera a H. J. Eggerse tomu odpovídají stupně C1 a C2 pro mladší dobu římskou, C3 pro pozdní, mladšími archeology korigované a doplněné o přechodné horizonty (dle *Droberjar 2008a*, 135):

B2/C1: 160/170 – 180/200 (přechodný stupeň, obvykle řazený do starší doby římské)

C1: 180/200 – 250/260

C2: 250/260 – 300/320

C3: 300/320 – 380/400 (stupeň některými badateli řazen již do doby stěhování národů, viz *von Uslar 1977*, 123)

V barbariku střední Evropy se jako samostatná kulturní skupina v tomto období rozlišuje przeworská kultura ve středním Polsku mezi Odrou a Vislou, wielbarská kultura ve východním Pomořansku, podél dolního toku Visly a dále na východ, a dębczyńska skupina, vykazující společné znaky jak kultury wielbarské, tak polabských Germánů a tvořící jakési přechodné pásmo, geograficky zahrnující povodí Regy, Parsęty, Łeby a sahající ke Kašubské jezerní plošině na jihu. Za jižní a východní hranicí dębczyńskiej kultury, tj. hranicí s przeworskou a wielbarskou kulturou, leží široká hraniční pásma téměř bez nálezů, sahající až k řece Notci, resp. dolní Visle (*Schuster 2003*, 247–248). K. Godłowski (1970, 28) vyděluje ještě skupinu lubušskolužickou, jinými autory nazývanou jako skupina luboszycká, dolnoslezsko-lužická (*Leube 1977*, 270) nebo skupina pooderských Germánů (*von Uslar 1977*, 146), jež zahrnuje území Lubušska, západní část dolního Slezska, východního Braniborska, obou Lužic a Saska; horní Lužice přitom byla osídlena jen přechodně mezi první třetinou a koncem 3. století (*Leube 1977*, 270–271). Jedná se opět o přechodnou skupinu, v tomto případě vykazující znaky przeworské i labskogermánské kultury (viz níže); některými badateli je dokonce ztotožňována s przeworskou kulturou (*Godłowski 1970*, 28). Rozšíření polských kultur se v průběhu ml. doby římské měnilo, část nositelů przeworské kultury opustila východní část svého teritoria (kterou záhy akulturovala kultura wielbarská) a expandovala jednak do dříve wielbarského severního Velkopolska a na jihozápad Polska, jednak na jih na východní Slovensko a přilehlá území v Maďarsku a Rumunsku (*Andrzejowski 2010*, 77–79).

Barbarikum jižní části střední Evropy je členěno poněkud méně ostře a ustáleně. Velká část jeho území je obývána kulturou, která se označuje souhrnně jako *skupina polabských Germánů* (Elbgermanen), zahrnující území středního a severovýchodního Německa, české staré sídelní oblasti, Moravy, dolního Rakouska a jihozápadního Slovenska (*Beck 1989*, 110–112). Regionální rozdíly jsou nicméně zřetelné: území Čech má oproti západní části labskogermánského teritoria silnější vazby na przeworskou kulturu, Morava, jihozápadní Slovensko a dolní Rakousy byly kulturně značně nehomogenní a severní Slovensko (možná i s částmi Moravy) navazovalo na starší púchovskou kulturu. Území východního Slovenska zaujímá v pozdějším období ml. doby římské prešovská skupina, jež je příbuzná przeworské a snad i černjachovské kultuře (*Godłowski 1970*, 81–83).

Od labskogermánské skupiny se odlišuje skupina *ryńskovezerských Germánů* (Rhein-Wesergermanen), dříve také nazývaná západními Germány (Westgermanen). Její doména pokrývá západní část dnešního Německa a je ohraničená dolním a středním Rýnem na západě, na jihu Mohanem a na východě pohořím Harz a řekami Leine a Werra; zasahuje tedy až do Německa středního a domény polabských Germánů, kde se vyskytují nálezy přechodného typu.

Hranice rýnskovezerských a polabských Germánů ustupuje od starší doby římské, kdy dosahovala až Sály, směrem na západ (*von Uslar 1977, 129–130*). R. von Uslar (*1977, 132–134*) vyděluje ještě *skupinu jihozápadoněmeckých kostrových hrobů 3. a 4. století* (südwestdeutsche Körpergräbergruppe), přestože většina nálezů mimo kostrové hroby není odlišitelná od rýnskovezerské skupiny a kostrové hroby se typologií inventářů podobají středoněmeckým. V oblasti Šlesvicka-Holštýnska a Dolního Saska byla R. von Uslarem (*1977, 134–138*) vyčleněna *příseveromořská skupina* (Nordsee-küstennahe Gruppe) se „saskými hroby“ v blízkosti jutského poloostrova a *skupina na severu severozápadního Německa* (Gruppe im nordlichen Nordwestdeutschland)¹. Samostatnost těchto skupin byla určena hlavně na základě keramiky (*von Uslar 1977, 135, 137*).

Jednotlivé skupiny se vyvozují z hmotné kultury domácí i importované; u rozšířených typů artefaktů je rozhodující jejich využití, tedy obvyklý nálezový kontext v dané skupině. Skupiny nejsou ostře vymezenými celky, a to ani geograficky (*von Uslar 1977, 128*), ani časově: je třeba vzít v potaz regionální odlišnosti uvnitř skupin, průběh šíření typů artefaktů (archeologickými metodami nepostihnutelný, neboť se odehrává v časově úzkém rámci) a kulturní změnu (*von Uslar 1977, 124–125*). V okrajových pásmech se mohou vyskytovat znaky typické pro sousední skupinu, proto je vhodné o hmotné kultuře ml. doby římské uvažovat spíše jako o kontinuu než o oddělených kulturách (*von Uslar 1977, 128*).

Tato práce se zabývá celým obdobím mladší a pozdní doby římské, čili od sklonku 2. stol. po Kr. až po konec století čtvrtého. Zvolený časový úsek se vyznačuje značnou dynamikou vývoje pohřebního ritu – hlavního pramene k poznání společenských struktur a potažmo společenských elit. Předmětem zájmu je širší střední Evropa za římským limitem, zejména však území středního Německa, Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a domény kultury przeworské, wielbarské dębczyńské jako oblastí se značným výskytem bohatých kostrových pohřbů.

1.2 Užívané pojmy

„Bohatý hrob“ („Prunkgrab“, „Prachtgrab“, „Fürstengrab“, „Königsgrab“)

Fenomén bohatých hrobů není výlučně spjat s mladší dobou římskou, pozůstatky podobných pohřebních rituálů pocházejí v Evropě např. z doby halštatské (např. Hochdorf, Kleinklein) a raného středověku (Sutton Hoo, Oseberg, Valsgärde), ojedinělé úkazy jsou dokumentovány až z mladšího novověku (*Kossack 1974, 5*) a zahrnují hroby jak kostrového,

¹ Von Uslarovo členění západní části střední Evropy je přiloženo na **mapě 1**.

tak žárového ritu. Jejich společnými rysy jsou hrobové stavby (v případě ml. doby římské komory, jinak také vozy nebo lodi), které jsou bohatě vybaveny: v případě zachování organických materiálů se pozoruje výmalba nebo závěsy, hlavním určujícím rysem jsou ovšem artefakty charakteristické pro způsob života movitých vrstev. Konkrétními druhy těchto artefaktů jsou jídelní a picí servisy a s nimi související masité milodary, honosné oděvy (spony a části opasku, v případě jejich zachování se vyskytují cenné tkaniny jako hedvábí a brokát), jezdecká výstroj (ostruhy), deskové hry, hudební nástroje a předměty osobní hygieny; v ženských hrobech se často nacházejí šperky. Všechny předměty jsou zpravidla vysoké umělecké kvality a materiální hodnoty, popř. jsou importované; to platí i o zbraních, jsou-li přítomny (Kossack 1974, 4–5).

Stříbrné, bronzové a skleněné picí servisy, často umělecky ztvárněné a importované z římských provincií, byly v mladší době římské objeveny zatím jen v hrobech kostrového ritu ve středním Německu (Bemmann 2001, 67–68), na Slovensku (Kolník 2010, 615–620) a v Polsku (Schuster 2003, 258). Typicky jsou doprovázeny zlatými kruhovými šperky a mincemi, stříbrnými ostruhami a součástmi kroje (Bemmann 2001, 67). V prostředí středního Německa je pojem *bohatý hrob* synonymem pro bohatě vybavené kostrové hroby typu Leuna-Haßleben, spadající pod typ 1a a 1b Schlüterovy klasifikace² (Schlüter 1970, 119–124) společně s později objeveným „knížecím hrobem“ z Gommernu, který je svým bohatstvím nesrovnatelný se zbytkem regionu a tvoří svou vlastní kategorií (Bemmann 2001, 67). Mimo středoněmecký region je tento termín problematický, viz kap. 4.2 (Beková-Droberjar 2005, 422), v celoevropském kontextu je proto vhodnější neutrální termín *bohatý hrob*. Ten podle M. Bekové a E. Droberjara (2005, 428–429) zahrnuje nejen hroby s importovanými kovovými a skleněnými nádobami, ale i ty jen se sponami, popř. jinými šperky z drahých kovů, a náhrdelníky se skleněnými nebo jantarovými korály.

Termín *bohatý hrob* (Prunkgrab) definoval G. Kossack (1974, 14) jako „akumulaci movitého majetku a práce“, čímž navrhl neutrální variantu zavedeného pojmu *hrob knížecí* (Fürstengrab), vycházejícího z reálií 19. století (Steuer 2006a, 12). Přesto je i starší termín nadále užíván, a to i v kontextu ml. doby římské (např. Becker 2010b). Oba pojmy proto považujeme za synonyma, stejně jako ostatní uvedené v nadpisu tohoto hesla.

² O různých přístupech ke kategorizaci hrobů na základě výbavy viz kap. 4.5.2.

„Elita“

Elita v nejobecnějším pojetí je privilegovaná společenská vrstva, jež disponuje autoritou, neboli „schopností jednotlivců uplatňovat moc prostřednictvím úřadu“ (*Peregrine 1991*, 1); moc samotná se definuje (podle *Miller-Tilley 1984*, 5) jako „schopnost způsobit změnu, která umožňuje jednotlivcům měnit podmínky vlastního bytí a důsledky určitých situací“ (o teorii moci podrobněji v kap. **2.1**). Autoritou elita disponuje dlouhodobě až dědičně (*Kossack 1974*, 14).

Původ společenské elity a způsob uplatňování moci se může lišit v závislosti na charakteru společenského uspořádání, viz kap. **2.1–2.3**. Ať už je konkrétní antropologický původ elit jakýkoli³, můžeme je – podle zdroje a charakteru jejich moci – obecně rozdělit do dvou typů:

- a) politická, resp. politicko-ekonomická elita, čili držitelé moci v marxistickém pojetí, v němž se politická moc zakládá na sociální nerovnosti a na kontrole ekonomiky,
- b) elita rituální, ritualizovaná či náboženská (v dalším textu se těchto pojmů užívá jako synonym), jež si udržuje svůj privilegovaný sociální status a potažmo moc díky pravidelným rituálům, při jejichž vykonávání plní hlavní roli, a obecně z náboženství a ideologie, které jsou všeobecně přijímanou součástí dané kultury a v nichž je jejich společenská úloha zakotvena.

V kmenovém společenství se oba druhy elit shodují v jednom úřadu, ale s vývojem společnosti, během něhož nabývá na strukturovanosti a její ekonomika na komplexitě, může dojít k jejich rozrůznění, viz kap. **2.2**. Pouze na základě hmotné kultury lze tyto funkce rozpoznat jen obtížně a v obecných kategoriích, např. na základě komparativní analýzy hrobových celků (viz kap. **4.5**). Někteří archeologové proto volí možnost setrvat u poněkud vágního pojmu *elita* a dále se problematikou nezabývat, příp. vyjít z takového paradigmatu, které dualitu moci a statutu nepřipouští⁴. Používání starších, kulturně podmíněných termínů (kníže, král, knězokrál, šlechtic apod.) jako synonymum elity se jeví jako nevhodné, neboť je s nimi implicitně spojen druh autority, který danému jedinci zajišťuje moc, či dokonce právní podstata jeho postavení⁵.

³ Dle *Květina 2004*, 387: vedoucí aktivit, náčelník, velká osoba (big man), stařešina.

⁴ Viz např. *Steuer 2006a*, 22: „*Vládnutí je vojenská moc svázaná s mocí kultovní a hospodářskou, pod níž spadají obětní a kněžské funkce.*“

⁵ O problematice pojmů *Adel* a *Adelsgrab* (šlechtic, šlechtický hrob) a jejich užívání v kontextu archeologie pojednává už G. Kossack (1974, 13–14) podobně kritický postoj k termínu zaujala mezinárodní konference

2 Struktura archaických společností

Pátráme-li po způsobech, jakými můžeme identifikovat společenské elity v zaniklých společnostech, nelze se s klidným svědomím vyhnout otázce, co tyto elity pro dané kultury znamenaly. Co je elita a na jakých základech spočívá její výjimečné postavení vůči zbytku společnosti? Jak jsou vnímány jinými členy společnosti – podřizují se autoritě elit dobrovolně, nebo musí být pořádek vynucován represivně? Jak a proč elita své postavení manifestuje? Identifikace elit, jakkoli je metodologicky vytříbená, postrádá smysl, není-li řečeno, jakou úlohu tyto elity zastávaly ve společenství, v němž žily a působily. Přestože se tyto otázky týkají struktur konkrétních společností, lze na ně do jisté míry odpovědět obecně antropologicky: definice elity v nejobecnějším smyslu (viz předchozí kapitolu) platí pro každou kulturu, jakkoli je ojedinělá, a zcela rovnostářská, elit prostá společnost neexistuje (*Steuer 1982*, 19). O obecných zákonitostech a sociologických modelech, dle nichž fungují archaické společnosti (popř. společnosti v procesu transformace), je pojednáno v této kapitole, jakož i o teorii moci a jejího uplatňování zejména v pojetí T. Bentona (*1981*).

2.1 Teorie moci

Moc byla v první kapitole obecně definována jako schopnost „měnit podmínky vlastního bytí a důsledky určitých situací“ (*Miller-Tilley 2008*, 5). Mocí může disponovat jedinec nebo skupina lidí, např. instituce; nazývejme je individuálním, resp. kolektivním *činitelem moci* (power agent). Význam pojmu lze konkrétněji rozdělit do dvou typů moci (dle *Benton 1981*, 175–176):

- a) „*moc k*“ (power to) označuje *možnosti* (capabilities) a *zdroje* (resources), kterými disponuje daný činitel moci a jichž může využít k dosažení svého *zájmu* (objective). Rozlišují se podle toho, zda je jejich původ vnitřní nebo vnější, konkrétně:
 - *možnosti* zahrnují znalosti, dovednosti, kompetence apod., v případě kolektivního činitele např. vnitřní organizace skupiny, morálka a vlastní možnosti jejích jednotlivých zástupců, zatímco
 - *zdroje* jsou vlastnosti, které nejsou vnitřní a neoddělitelnou součástí činitelů moci, ale vyplývají z jejich vztahů s okolím, jmenovitě s ostatními lidmi a movitým i

v Kielu roku 2003 (*Steuer 2006b*, 223). Tutéž argumentaci lze samozřejmě uplatnit i na termíny *Fürst* a *Fürstengrab* (kniže, knížecí hrob).

nemovitým majetkem. Mezi ně patří přirozená autorita, kontrola nad možnostmi komunikace a přesvědčování, vlastnictví půdy a výrobních prostředků aj.;

- b) „*moc nad*“ (power over) jinou osobou má ten, jehož cíl je neslučitelný se zájmy, kterých chce ona druhá osoba dosáhnout. Protože oba zúčastnění jsou ve vzájemně asymetrickém vztahu (některý z nich disponuje více možnostmi a zdroji), jeden se podřizuje druhému, který se tím stává jediným činitelem moci – řečeno jinými slovy, *moc nad* znamená dosahování vlastních cílů přičiňením ostatních (Miller-Tilley 2008, 7). *Moc nad* v sobě implicitně zahrnuje i *moc k*, ale představuje už sociální kontrolu (Miller-Tilley 2008, 5): tento typ moci se totiž nevztahuje jen na situace, kdy se zúčastnění aktivně snaží dosáhnout vzájemně výlučných cílů, nýbrž platí dlouhodobě a pasivně, tedy i v situaci, kdy se zájmy obou zúčastněných nijak nevyklučují a prakticky neprobíhá žádný konflikt. Činitel moci může aktivně využívat své možnosti a zdroje k tomu, aby znemožňoval druhému dosahovat i svých potenciálních zájmů, tj. zájmů, o jejichž dosažení by teoreticky usiloval, kdyby nebylo cizí autority (Benton 1981, 177).

Marxistická sociologie a historie chápe moc jako vlastnost ekonomiky: činitelem moci je ten, kdo dokáže kontrolovat výrobní procesy; společenské dění je pak obecně výsledkem třídního boje (snahy různých skupin definovaných podle jejich pozice v hospodářství o naplnění svých zájmů). V tomto pojetí lze s mocí zacházet jako s komoditou, kterou je možné vlastnit, přesouvat, získávat a zcizovat; stále však pochází shora a funguje na principu negace, represe a omezování podřizovaných subjektů – zkrátka schopnosti více či méně otevřeně „říkat ne“ (Miller-Tilley 2008, 5) a tím uplatňovat svou *moc nad* – naopak *moc k* hraje v tomto pojetí jen malou nebo vůbec žádnou roli. Idea třídního boje klade důraz na vertikální rozdělení společnosti, kde zájmy každého člena společnosti jsou určeny hierarchickými vztahy a příslušností k sociální třídě⁶.

Filosof M. Foucault představuje opačnou koncepci: moc odvozuje zdola, od každého jednotlivce, který její část (nebo i celek) deleguje, což umožňuje zřízení politické moci nebo suverenity. Zdánlivě se toto pojetí může podobat Hobbesově představě státu jako společenské smlouvy, Foucaultovo pojetí moci je však širší: k výkonu moci dochází v drobných úkonech neustále a mezi všemi subjekty společnosti, jak vědomě, tak mimovolně; každý jednotlivec moc uplatňuje i jí sám podléhá. Teprve substrát těchto dynamicky se vyvíjejících vztahů ztělesňuje moc (např. v osobě či instituci moci) a utváří aktuální paradigma dané společnosti. *Vědění* (savoir, knowledge) je celospolečenský diskurs, který ony mocenské vztahy reflektuje, zároveň

⁶ Přesto marxistická historiografie připouští možnost horizontálního vztahu společenských tříd, z nichž ani jedna není nadřazena té druhé (a nemůže vůči ní uplatňovat *moc nad*) – je to třída řemeslníků a rolníků.

ale i podmiňuje a uvádí v platnost (Foucault 1977, 26). Foucault tím oponuje koncepci ideologie jako normalizačního mechanismu a protikladu vědy a poznávání: moc je ve vztahu k vědění produktivní, ne kontrolní a omezující (Miller-Tilley 2008, 6–7).

Moc ve Foucaultově pojetí tedy nemůže být držena jednotlivci ani skupinami, může jimi být toliko uplatňována skrze anonymní síť všudypřítomných „mikromocí“ (micro-pouvoirs, micro-powers), dílčích mocenských vztahů, které společně vytvářejí strategii moci. Ptát se, kdo je držitelem moci či odkud svou moc elita čerpá, je tudíž bezpředmětné (Miller-Tilley 2008, 6): v podstatě jediným druhem moci je u Foucaulta *moc k*; i situace, kde dochází k podřízení nějakého subjektu, podle něj pochází ze společnosti jako anonymního celku a její snahy o udržení normality a disciplíny (Miller-Tilley 2008, 6).

Je pravda, že považovat negativní nástroje uplatňování moci, jako jsou mechanismy podmaňování, zotročování a násilí (či jeho pohružka), za jádro fungování společnosti a hlavní zdroj autority elit je očividně zkratkovité a zjednodušující – jako jediná forma sociální kontroly by byly neefektivní a uplatňovaná moc nestabilní (Miller-Tilley 2008, 7) – přesto přítomnost negativní motivace v mocenských vztazích nelze opominout, zvláště v archaických společnostech a raných státech. Foucault odmítá připisovat moc jednotlivcům nebo institucím (chápe ji jako celospolečenský fenomén) a odmítá subjekty rozlišovat na ty, kteří z mocenských vztahů těží, a ty, kterým jsou na úkor (Foucault 1977, 28). Zisk prestiže, přístupu ke zdrojům apod. však konkrétním osobám připsat lze a rozhodně se ve společnostech nerozdělují rovnoměrně, což předurčuje i jejich kapacity k uplatňování *moci k*: vyústění všech mocenských vztahů je závislé na asymetrii distribuce hmotných i nehmotných zdrojů. Skrze manipulaci se zdroji tak moc utváří, zachovává nebo transformuje společenský řád (Miller-Tilley 2008, 7).

Každý činitel moci disponuje nějakými možnostmi a zdroji (snad s výjimkou vězně zbaveného práv), může je uplatňovat k dosažení svých zájmů a má možnost bránit se tomu, aby vůči němu byla uplatňována *moc nad* (a on tak byl donucen jednat proti vlastním zájmům), přičemž tento konflikt může dosahovat výsledků, které nelze předem předvídat. Pokud by měl být sociální řád udržován jen prostřednictvím nerovných mocenských vztahů, byl by při některém ze vzniklých konfliktů brzy změněn. Aby se tomu zamezilo a společenský řád byl stabilní, musí být nějakým způsobem legitimizován, prostředky sociální kontroly musí být považovány za oprávněné – musí se zdát být jinými, než ve skutečnosti jsou. *Moc nad*, ať na sebe bere jakoukoli podobu, lze v důsledku rozdělit do dvou forem: použití násilí (resp. hrozba použití násilí) a právě manipulace, tedy ovlivnění samotných zájmů a cílů toho činitele moci, nad nímž je moc uplatňována (Miller-Tilley 2008, 7–8). Ideálním výsledkem takové manipulace

je stav, kdy by zájmy podřízeného činitele moci zůstaly stejné, i kdyby nad ním nebyla uplatňována žádná moc zvenčí a objektivně mu nikdo nebránil v seberealizaci⁷. Soubor těchto manipulací utváří hodnotový systém, zvyklosti i samotnou identitu společnosti; můžeme jej nazývat společenskou *ideologií*.

2.2 Sociální a ideologický význam elit

Rozlišování společností na archaické (primitivní, přírodní) a moderní je v archeologii a antropologii zavedenou koncepcí. Toto dělení vychází z otázky, zda lze danou kulturu zkoumat na základě ekonomických struktur (jak je tomu u moderních, kapitalistických společností), nebo zda jsou hybatelem společenského dění jiné principy; zvláště se to týká fungování elit a původu jejich autority. L. Hedeagerová (1992, 27–28) upozorňuje na význam ideologie a náboženství ve fungování archaických společností: jejich role není pasivní reflexí existujících sociálních struktur, ale aktivně se podílí na jejich formování. V procesu formování třídní společnosti se rituální komunikace s božstvy stává specializovanou činností vykonávanou privilegovanými jednotlivci, jejichž role ve společnosti je legitimizována právě náboženskou ideologií a neustále upevňována pravidelnými rituály, činíce z aktuálního stavu věcí zdánlivě přirozenou a neměnnou skutečnost a součást kulturního povědomí (tradice) skupiny (Veit 2005, 26).

Rituál takto soustřeďuje moc do úřadů, kterými plně disponují privilegovaní jedinci – elita. Náboženství a ideologie prostupují všemi vrstvami archaických společností a jsou provázané s její strukturou, nejsou záležitostí svobodné volby jednotlivce jako v moderním prostředí, což činí pozici elit stabilní: společnost svou ideologií a z ní vyplývající privilegium jejich elit brání před zpochybněním nebo prudkou změnou; ta může proto nastat jen zvolna a nenápadně, vzcházejíc ze společnosti jako celku⁸ (Hedeager 1992, 28–29). Ideologie přitom zároveň způsobuje odosobnění moci; tou sice fakticky disponuje onen privilegovaný jedinec, ale pouze z pozice úřadu, jenž může za určitých okolností ztratit⁹. S tím souvisí možnost oddělení faktické, politické moci od úřadu ritualizované elity. Taková situace pak může mít několik různých vyústění:

⁷ A naopak: rozdělíme-li zájmy činitele moci na zájmy reálné (vnitřní), čili takové, které aktuálně zastává z vlastního přesvědčení, a zájmy objektivní, tj. ty, které by při pohledu zvenčí byly pro něj samotného nejvýhodnější, je manipulace tím větší, čím jsou si oba tyto zájmy vzdálenější (Miller-Tilley 2008, 8).

⁸ Nepřípustnost změny vychází ze skutečnosti, že se rituály cyklicky opakují; souvisí to s cykličností zemědělských činností a případně s cyklickým vnímáním času. To neznamená, že se rituál a ideologie nevyvíjí (ostatně archeologie disponuje bezpočtem důkazů o opaku), důležité je, že v každou konkrétní chvíli byl rituál svými vykonavateli považován za neměnný a „věčný“ (Hedeager 1992, 28).

⁹ Snad právě to je důvodem, proč H. Steuer (1984, 25) označuje předstátní společnosti za nestabilní, se značně proměnlivou sociální strukturou.

- a) zánik rituálu jako prostředku reprezentace a legitimizace úřadu,
- b) modifikace rituálu a ideologie, aby odpovídaly stávajícím poměrům (čili návrat do situace, kde jsou politická moc a ritualizovaný úřad, vycházející z rituálu, soustředěny do jedné osoby či úřadu), nebo
- c) konečné oddělení obou funkcí, tedy politické a náboženské (rituální) elity (*Hedeager 1992, 28–31*).

V kontextu společnosti, kde nastala posledně jmenovaná situace, může termín elita vyjadřovat nejen držitele skutečné politické moci, ale i vrstvu privilegovaných jedinců (např. kněží), kteří tímto druhem moci nedisponují, přesto však mají výsadní postavení ve společnosti a jsou nezbytní pro její fungování. Existuje-li více elitních vrstev či skupin, jejichž úloha ve společnosti je rozdílná a postavení je odvozeno z jiného základu, je na místě předpokládat, že se způsob jejich života bude v mnohém lišit, a to včetně pohřebních zvyklostí, ale někdejší zákonné vlastnosti jejich rozdílného postavení lze rozpoznat jen těžko (*Steuer 1982, 25–26*).

Ekonomické, sociální a ideologické struktury se tedy navzájem dynamicky ovlivňují; mohou být soustředěny do jediné osoby či úřadu, ale i postaveny do vzájemné opozice. Ideologie v takovém případě není odrazem společenské reality, naopak je s ní v konfliktu a může být příčinou její následné transformace. Teoretické oddělení sociální a ideologické roviny zaniklých kultur je pouze konstruktem historických antropologů a je třeba ji chápat jako moderní nástroj k hlubší interpretaci těchto společenství: obyvatelé barbarika ml. doby římské (či jakákoli jiná archaická společnost) žádné takové dělení nevnímali a sociální i ideologická sféra byla pro ně jedním a tímtéž, samozřejmou realitou jejich života (*Hedeager 1992, 94–95*).

2.3 Systém prestižního zboží a vývoj společností

Systém prestižního zboží (ekonomika prestižního zboží) je teoretický model takového sociálně-politického systému, který je postaven na přísunu a cirkulaci určitých kategorií artefaktů, jež nemají praktický účel, popř. jejich praktický účel není podstatný (*Hedeager 1992, 88*), jsou vyhrazeny společenské elitě a slouží jako prostředek její legitimizace a k ideologickému utvrzení stávajících společenských poměrů¹⁰: prestižní zboží je zároveň reflexí této ideologie i jejím činitelem (*Peregrine 1991, 2*). Jedná se zpravidla o luxusní, exotické a ceremoniální předměty; významnou roli hraje dálkový obchod. Tyto prestižní artefakty jsou elitami využívány jednak k sebezpřetaci (jako důkaz jejich postavení ve

¹⁰ Podle Binfordovy (1962) teorie subsystémů by se jednalo o artefakty sociotechnické.

společnosti, příp. spojení s božstvy, obojí zakotvené v ideologii) a jednak jako prostředek k realizaci společenských vztahů formou darů a věn (*Hedeager 1992*, 88–90). Existence takové společnosti je tudíž závislá na trvalé nadprodukci, umožňující neustálý přísun prestižního zboží. Toho je dosaženo dvojitým způsobem:

1. kontrolou ekonomických struktur. Prestižní zboží cirkuluje v elitami řízené redistribuci a jejím primárním zdrojem je místní produkce, ale doplněná exotickými importy, na něž má elita rovněž monopol a které získává výměnou např. za ženy a otroky,
2. expanzí, a to jak kolonizací nových území, tak válkou a kořistnictvím.

System prestižního zboží je tedy z principu průbojný a expanzivní, ale zároveň nestabilní: je-li nadprodukce přerušena (selháním ekonomiky nebo vojenským neúspěchem) a elity ztrácejí přístup k prestižnímu zboží, její autorita je ohrožena. System prestižního zboží je tudíž dočasným a krátkodobým mezistupněm ve vývoji společnosti směrem k vyšší centralizaci, který končí buď selháním systému a návratem ke kmenovému uspořádání, nebo transformací elit a vytvořením státních institucí (*Hedeager 1992*, 89–90).

Model vývoje společností podle L. Hedeagerové (1982, 87) je tedy třístupňový:

1. kmen, založený na příbuzenských poměrech a rituálu,
2. systém prestižního zboží a
3. stát, fungující na základě stabilních a centralizovaných institucí moci.

Při přechodu společnosti z kmenového uspořádání na systém prestižního zboží dochází k popření rituálu a příbuzenství jakožto základních stavebních kamenů identity elit a společenské hierarchie – ta je nyní determinována cirkulací prestižních artefaktů. Rituál a náboženství, které byly niternou součástí fungování kmenové společnosti, ustupují do pozadí a musí se přizpůsobit nově vzniklým poměrům podle vzorce z kapitoly 2.2; Sociální hierarchie a politické dění je legitimizováno a regulováno novou ideologií. Prakticky to znamená, že:

- a) náboženství a rituál prakticky zanikají, resp. přestávají mít význam ve společenském dění a zůstávají jen jako pasivní součást kulturního povědomí skupiny, nebo
- b) se transformují a podřizují novému pořádku, takže elity prestižního zboží se stávají také náboženskými či ideologickými vůdci. Prostředkem jejich legitimizace je pak jak prestižní zboží, tak náboženské rituály¹¹, nebo

¹¹ Samo prestižní zboží může získat nábožensko-rituální přesah, příkladem jsou rituální předměty z Číny z dob dynastie Šang, které fungovaly jednak jako prostředek spojení s duchy předků, jednak jako projev bohatství – obojí legitimizovalo autoritu elit (*Peregrine 1991*, 2).

- c) elity prestižního zboží uplatňují svou moc bez ohledu na náboženství, rituál a jejich vykonavatele, kteří s nimi sice koexistují jako zvláštní společenská vrstva, ale přišli o politickou moc.

Jakým způsobem tento proces proběhl, je třeba dokázat v konkrétních případech na základě písemných a hmotných pramenů. Během přerodu mezi systémem prestižního zboží a státem pak dochází ke stabilizaci společenské hierarchie a vytvoření pevných institucí, které mají oporu zejména v kontrole zdrojů, tradici a ideologii, nikoli příbuzenství či kontrole vzácných předmětů (*Hedeager 1992*, 86–88). Příbuzenské svazky hrají sice důležitou roli i ve fungování raných států, v tvorbě společenské hierarchie však už nezastávají hlavní úlohu (*Hedeager 1992*, 84).

Jako příklad fungování řečeného systému nyní připomeňme Xenofontův popis hostiny krále Seutha II. s veliteli jeho vojsk, které se měl účastnit i sám autor¹² (*Anabasis VII* 3.15–3.28). Všichni majetní účastníci hostiny byli vyzváni, aby přinesli dary jemu a jeho ženě (přitom naopak byli odrazováni od podporování Seuthova protivníka Medoca), a sice dary co nejvyšší hodnoty, za něž byla přislíbena odpovídající odměna od krále v budoucnu. Následuje popis hostiny. Když jsou její účastníci již notně opilí, představí postupně Seuthovi své dary, mezi něž patří jezdecký kůň, chlapec, šaty pro jeho ženu, stříbrná mísa a perský koberec. Je zmíněno, že podle starého zvyku má nemajetné obdarit král, aby mu také měli co věnovat a poctit jej. K obdarování krále je, jakožto občan Athén a proslulý muž, vyzván i Xenofon, který však krále nemůže poctit, poněvadž s sebou nemá o nic víc, než kolik potřebuje sám na cestování. Posílen alkoholem proto nabídne upřímné přátelství sebe a svých druhů a přislíbí zisk území, koní, mužů a žen, kterých se zmocní s jejich pomocí v budoucích taženích. Král tento dar symbolicky přijme slavnostním vypitím a vyprázdněním rohu (*Anabasis VII* 3.29–3.32). Události popisované Xenofontem předcházejí mladší dobu římskou, která je tématem této práce, o šest století, dobře však ilustrují, jakým způsobem se elity v systému prestižního zboží aktivně podílejí na formování společenských struktur a politických vztahů.

Xenofontem zmíněné dary představují různé kategorie prestižního zboží: kromě otroka a koně nemají praktické využití (až na sebezprezentaci); přestože se hostina koná na vojenském tažení, nikdo nevěnoval králi zbraň ani zbroj. Všechny dary měly vysokou materiální hodnotu a přinejmenším koberec musel být importovaný. Věnováním vzácného majetku je poctěn jak obdarovaný, tak darující, kteří ukazují své vzájemné postavení a utvrzují hodnotový systém

¹² Pravdivost Xenofontovy výpovědi je nejistá (*Durant 1939*, 489), pro účely zkoumání sociálních struktur to však nehraje roli: Xenofon věrohodně popisuje realie své doby, ať už se konkrétní události fakticky staly či nikoliv.

společenství; prestižní zboží má sice hodnotu i jako komodita, kterou lze vlastnit, k naplnění jeho smyslu ale dochází teprve aktem darování. Faktický původ daru a smysl jeho věnování nemá význam: v okamžiku, kdy je přesun majetku veden formou daru, probíhá směna v rovině společenské prestiže¹³ (*Kossack 1974, 22–23*). Na příkladu lze pozorovat, že politickou jednotu utváří síť darů, slibů, služeb a protislužeb. Společnost prestižního zboží tak je sice hierarchizovaná, příslušníci elit vstupují do závislých vztahů a formují družiny soustředěné okolo jedné osoby, vztahy jsou však budovány na principu prestiže a reciprocity, nikoli podmanění a kontroly (*Steuer 1982, 55*).

Společnosti prestižního zboží jsou orientované ekonomicky: jejich existence je přímo podmíněna kontrolou ekonomiky a hospodářskou prosperitou, navíc koreluje se zvýšenou měrou specializace řemesel, která se v archeologickém materiálu projevuje zručným uměleckým zpracováním prestižních artefaktů (*Peregrine 1991, 5–6*). Z těchto důvodů by bylo teoreticky možné takové společnosti interpretovat jako moderní, nikoli archaické, na základě definice uvedené v kap. 2.2 (společenské struktury mají v důsledku základ v hospodářství), avšak manipulace s prestižním zbožím má charakter reciproční směny, která, ač přesahuje rámec biologické rodiny, se podobá rodinnému hospodaření s kapitálem, nejedná se ještě o moderní ekonomiku tržní. Ani v případě, že ve společnosti prestižního zboží trh existuje, nevytváří společenskou hierarchii a funguje nezávisle na ní; i k cirkulaci mincí dochází vně systému prestižního zboží (*Hedeager 1992, 235*).

¹³ Je jedno, zda jde o výměnu darů mezi sobě rovnými, vynucené přenechání majetku podrobenými lidmi nebo pomůcka k dosažení politických cílů – v důsledku se jedná prostě o dar, který s sebou nese odpovídající zisk prestiže (*Kossack 1974, 23*).

3 Vztah hrobových nálezů a společenských struktur

Zde je dále rozvedeno téma předchozí kapitoly. Nadále se hovoří o obecných zákonitostech, otázka je však nyní konkrétnější: jakým způsobem se společnost, fungující na základě výše uvedených modelů, vypořádává se smrtí jejího vysoce postaveného a váženého člena? Fenomén bohatých hrobů se v průběhu historie opakuje v navzájem nepřibuzných kulturách (*Kossack 1974*, 4–5). Jakými zákonitostmi se tento druh rituálního jednání řídí a jak je lze rekonstruovat prostřednictvím archeologického bádání?

3.1 Pohřební rituál, jeho průběh a funkce

Průběh pohřebního rituálu elitních pohřbů (obecně, nezávisle na konkrétní kultuře) rekonstruuje H. Steuer (*2006a*, 14–15) v sedmi krocích:

1. poslední cesta zesnulého územím, kde bývalý vládce uplatňoval moc, a činnosti s ní spojené (smuteční průvod, dílčí vyjadřování úcty),
2. příprava pohřebního rituálu (např. výstavba hrobové komory či pohřební hranice, zhotovení hrobové výbavy, rituální přinesení či přivezení zesnulého k místu posledního odpočinku),
3. poslední rozloučení a pohřební hostina u hrobu nebo v hrobu,
4. samotný akt uložení těla zesnulého do hrobu nebo na hranici a demonstrace bohatství,
5. položení milodarů, zakrytí hrobu, příp. výstavba mohyly nebo jiné označení místa,
6. vyčkávání pozůstalých, než zemřelý dosáhne zászvětí, příp. dodatečné oběti nebo následné otevření hrobu a vyzvednutí přídavků, neboť splnily svůj účel a mrtvý je už nepotřebuje,
7. hypotetická poslední fáze pohřbu spojená s památkou na zesnulého a jeho pobytem v zászvětí.

Jelikož se jedná o model obecný a tudíž idealizovaný, jeho uplatnění na mrtvou kulturu je nutné brát *cum grano salis*. I přes možné zkreslení nebo zjednodušení minulé reality však dobře znázorňuje komplexitu pohřebního rituálu, který se v hmotné kultuře plně projeví jen v 5. bodě a ostatní zůstává více či méně v rovině spekulací. Právě zcela „nehmotné“ a archeologicky nezachytitelné projevy úcty, jako jsou průvody, procesí, poutě k hrobce a pohřební slavnosti, jsou přitom podle Steuera nejdůležitější z hlediska pozůstalých a jejich komunity a nejvíce odrážely význam zesnulého velmože (*Steuer 2006a*, 16) – do pohřebních ceremonií, jejichž

výsledkem je bohatý hrob, se mohly zapojit stovky až tisíce lidí, po jejichž účasti nezůstane stopa (*Steuer 2006b*, 225).

Zabýváme-li se sociálními strukturami zaniklých společností, je třeba připomenout jeden klíčový aspekt pohřební slavnosti jakožto společenského jevu: kontinuitu moci a následnictví. Pohřební rituál buď utvrzuje stávající pořádky, anebo zavádí nové, a ty se manifestují v rolích, které členové budoucí elity zastávají při pohřebních ceremoniích, zejména hostině. Hlavní otázka zní, kdo měl na starosti průběh pohřebních slavností, což je podmíněno vztahem mezi politickou mocí a ideologií (viz kap. 2.2) – funguje-li něco jako ustálený kněžský úřad, který se stará o průběh pohřbu, nebo zda se v něm realizuje politická elita. Vyústění situace je navíc ovlivněno individuálními rozhodnutími potenciálních členů nastávající elity: jak se vypořádají s nastalou situací, zda přijmou novou roli ve společnosti či vyvolají konflikt (*Steuer 2006a*, 15). Specifické projevy takto nepředvídatelného jednání na pohřebním ritu si lze těžko představit, obecně však platí, že stabilní komunity se vyznačují kontinuitou rituálů a omezením výdajů za rituální symboly (hrobové přídavky), kdežto u dynamicky se měnících společenství pozorujeme horečně se proměňujícím pohřební ritus s důrazem na vyjadřování moci a sociálního statutu (*Hedeager 1992*, 96). Nejvelkolepější pohřební rituály (s odpovídajícími hrobovými přídavky) jsou vykonávány v reakci na probíhající krizi, kterou se elity takto snaží zmírnit a stabilizovat svou pozici (*Steuer 2006b*, 224). Výslednou podobu pohřbu mohl do značné míry svým předsmrtným přáním určovat také sám pohřbívaný: je známo, že výstavba egyptských pyramid probíhala ještě za života faraonů, kteří v nich měli být pohřbeni, a podobně císař Augustus nechal zahájit stavbu vlastního mausolea čtrnáct let před svou smrtí. S tím se pojí otázka původního vlastnictví movitého majetku, který se v bohatých hrobech nachází: patřil zesnulému příslušníkovi elity, nebo byl darován pozůstalými, již chtěli váženému členovi společnosti prokázat úctu? Historické paralely z doby římské i raného středověku nabízejí obojí interpretaci (*Steuer 2006a*, 17–18).

Stabilní mocenské dynastie mohou kromě ustálených rituálů založit zvláštní pohřebiště pro potřeby panovnické rodiny (např. mausolea), kam jsou postupně ukládána těla členů vládnoucího rodu; taková pohřebiště se přirozeně vyznačují značnou časovou kontinuitou. Tento jev je poprvé zaznamenán v Egyptě dob Staré říše a v Mezopotámii za Akkadské říše, zvláště výrazně je tento jev viditelný v případě antických rodových mausoleí. Nejlepším příkladem je nekropole Ptolemaiovců, založená Abdalonymem (následníkem Alexandra Velikého) a fungující přes tři století (*Kossack 1974*, 7). Tyto příklady jsou nicméně z množiny historicky dokumentovaných hrobů spíše výjimkou než pravidlem: dokumentované případy ze Středomoří a předního i blízkého východu, kdy datace pohřebiště nijak nekoreluje s

(pravděpodobně související) historicky doloženou dynastií, jsou tak četné, že z existence vícegeneračního pohřebiště s bohatými hroby nelze jednoznačně vyvozovat přítomnost nějaké stabilní vládnoucí dynastie, a to i pokud daná lokalita souvisí s palácem či jiným elitním sídlištěm¹⁴. Podobně z písemných pramenů z doby stěhování národů a raného středověku vyplývá, že volba místa pohřbu sice nebyla nahodilá, ale nevázala se na rodinnou tradici, což odpovídá i archeologickým nálezům z různých období a kultur – bohaté hroby se vyskytují zpravidla samostatně nebo ve skupinách na malých, krátce využívaných pohřebištích (*Kossack 1974*, 10–11). Zdá se, že smrt příslušníka elity většinou nebyla „součástí všedního života“, jak ji chápe H. Steuer (*2006a*, 13): zaznamenáváme-li, např. právě u bohatých pohřbů, ojedinělost ve výběru místa spolu s variací hrobových staveb a výbav, poukazuje to na jedinečnost rituálu, jehož podoba se třeba řídila tradicemi a napodobovala známé vzory (viz *Steuer 2006a*, 12–14), ale šlo o individuální a neopakovatelnou událost, s níž se pozůstalí museli vypořádat tak, jak za dané situace uznali za vhodné, dle stávajících okolností a s ohledem na osobnost konkrétního zesnulého¹⁵.

3.2 Možnosti studia hrobových celků a přínos pro poznání zaniklých společností

Hrobové celky mají proti jiným typům archeologických pramenů důležitá specifika: vznikají jako výsledek ryze osobního druhu kultovního jednání, kde prvořadý není dialog mezi božstvy a společenstvím jako celkem, nýbrž mezi bohy a zesnulým jednotlivcem, resp. pozůstalými, kteří jej v tomto vztahu zastupují. Vedle kultovní funkce má však pohřební rituál ještě svou funkci v rámci živého společenství, v politicko-hospodářsky strukturované společnosti prestižního zboží může sociální aspekt pohřbu i převažovat na kultovním. Hrobové nálezy díky tomu odrážejí někdejší společenské struktury ze všech kategorií hmotné kultury nejlépe (*Hedeager 1992*, 93–94), a to navzdory omezením v možnostech rekonstrukce pohřebního rituálu (viz výše). Přední místo pro studium tohoto druhu mají bohaté hroby: na pozadí jejich vzniku je několik jevů, jejichž jsou velkolepé pohřební slavnosti (zanechávající

¹⁴ G. Kossack (*1974*, 7–10) staví toto tvrzení na případových studiích královských hrobů z Uru (jihovýchodní Irák), Mykén (severovýchodní Peloponnés), Bizye (Vize, západní Turecko), okolí města Sardes (Sart, západní Turecko) a několika lokalit v jihovýchodním Bulharsku. Z písemných pramenů známe středověkou tradici pohřbívání Karlovců a Ottonů, která přikazovala neustálé střídání pohřebišť napříč generacemi (*Steuer 2006b*, 228).

¹⁵ „Rozvoj bohatých hrobů netkví v pouhé vazbě na dynastii, nýbrž závisí na vlastnostech samotného vládce, na uvědomění si svého postavení a jeho osobním přístupu k božstvu“ (*Kossack 1974*, 12).

za sebou bohatě vybavené hroby) společným důsledkem a které jsou neoddělitelným znakem kultur, jež se tímto fenoménem vyznačují. Mezi ony jevy patří:

- náboženství s představou posmrtného života,
- společensko-právní řád, který takové slavnosti vyžaduje, a
- možnost využití hospodářských zdrojů, potřebných k uspořádání pohřbu se všemi náležitostmi.

Nesplnění byť jediné z podmínek vylučuje existenci bohatých hrobů, proto sám výskyt bohatých hrobů má nezanedbatelné implikace vzhledem ke společnosti, z nějž vzešly (*Kossack 1974, 5*). V archeologickém materiálu lze blíže sledovat následující (dle *Pearson 1982, 110*):

- prostorové a topografické vztahy mezi živými a mrtvými; nejen vzdálenost od sídlišť, ale také prostorové bariéry (vodní toky, ploty apod.) nebo krajinné vazby,
- hmotné zázemí mrtvých ve srovnání s živými, zejména z hlediska množství úsilí vynaloženého na hrobové stavby vůči obytným,
- sociální skupiny a role zemřelých ve společnosti, které jsou manifestovány v pohřebním rituálu, zejména např. hrobovými přídávky, a jejich variace uvnitř populace (čili které skupiny a role jsou při pohřebním rituálu zdůrazněny a které potlačeny),
- vztah k dalším projevům kultu smrti a předků (např. kenotafy nebo svatyně předků).

Souvislosti mezi těmito jevy a jejich časová kontinuita mohou pomoci odhalit sociálně ekonomické poměry v mrtvé kultuře a jejich vztah k ideologii (*Hedeager 1992, 95–96*). O metodologii vyhodnocení hrobových celků na základě jejich výbavy a konstrukce je blíže pojednáno v kapitole 4.5. V rámci pohřebišť lze teoreticky sledovat vztah mezi jedinci v jednotlivých hrobech, např. příbuzenství a kontinuitu pohřebních zvyklostí, je však obtížné z těchto poznatků činit závěry o sociální struktuře komunity a charakteru moci (viz předchozí kapitolu).

Vedle těchto dílčích vztahů je třeba chápat hroby jako součást kulturní krajiny, která má rituální a náboženský význam jako celek (*Steuer 2006a, 10*). Jednou z konkrétních vlastností, kterou lze u hrobových nálezů sledovat, je jejich vazba na pohřebiště, resp. izolace od nich: právě hroby, které se vyznačují neobyčejným bohatstvím nebo velikostí jejich stavby a které náležejí významným jedincům své doby, se sice obvykle nacházejí v blízkosti centrálních pohřebišť, avšak leží odděleně: toto všeobecné pravidlo zaštiťuje G. *Kossack (1974, 15–16)* příklady z antického světa, kde lze k archeologickým pramenům přiřadit i historické

souvislosti, konkrétně hrobu Caecilie Metally na Vii Appii, hrobek a mohyl v Tarquinii, mohyly u Olynthu a dalších v řeckých koloniích. Podobné příklady lze najít i v Evropě doby železné (*Kossack 1974*, 17–18). Potřebu průzkumu okolí zajímavých hrobových nálezů vyzdvihuje i H. Steuer (*2006a*, 19), který upozorňuje na možnost objevení pozůstatků pohřebních ceremonií, jak se to s překvapivými výsledky podařilo v okolí knížecí mohyly v Glaubergu.

4 Společnost mladší doby římské

Tato kapitola opouští teoretické zaměření první části práce a věnuje se pouze určenému historickému období, a to jak z pohledu písemných pramenů, tak pramenů archeologických. Přitom zůstávají v ohnisku zájmu závěry z předcházejících kapitol a dochází na jejich praktické uplatnění.

4.1 Výpověď písemných pramenů

Písemné prameny nedovolují utvořit celistvý obraz společnosti mladší doby římské – neexistuje z tohoto období žádný pramen, který by byl obsahově srovnatelný s Tacitovou *Germanií* z přelomu 1. a 2. stol. po Kr., a pozdější prameny se obyvatelstvem barbarika zabývají pouze ve vztahu k římskému císařství (*Droberjar 2005, 9*), přičemž se soustředí na vojenské konflikty. Bližších zmínek o germánských elitách je poskrovnu, jsou útržkovité a přirozeně vycházejí z vnějšího pohledu římských autorů, kteří pravděpodobně nebyli s barbary v přímém kontaktu.

Z písemných pramenů víme, že císař Commodus a jeho dva následovníci – Pertinax a Septimius Severus – si museli mír na severní hranici zajišťovat výkupným. Septimius Severus s některým z germánských králů, pravděpodobně Aistomodiem, vstoupil do klientského vztahu, čímž si zajistil jeho poslušnost za příslib politické i materiální podpory, nespokojení poddaní však germánského předáka brzy donutili uprchnout na území Římské říše (*Droberjar 2005, 22*). Herodianos popisuje Caracalovo sblížení s Germány na jeho cestách do Podunají, kde se odíval do germánského kroje a žluté paruky upravené do germánského účesu (*Řím po Marku Aureliovi, 4.7.3*). Diplomatickou blízkost germánských elit a Caracally dokazuje také svědectví Cassia Dia (*Římské dějiny LXXVIII, 20.3–4*). Císař dokázal zasahovat i do citlivých vnitřních záležitostí Germánů: podařilo se mu zneprátnit Vandaly a Markomany a rovněž popravil kvádského krále Gaiobomara na základě obvinění, která zřejmě vznesli jemu podřízení barbaři.

Dalším svědectvím o kontaktu nejvyšších římských a germánských elit je příběh o králi Markomanů Attalovi, který měl císaři Gallienovi věnovat svou dceru Pipu (*Victor, Liber de Caesaribus 33:6*) jako konkubínu výměnou za část Pannonie (*Epitome de Caesaribus, 33:1*), a to navzdory tomu, že byl tehdy prokazatelně ženat (*Bray 1999, 121–122*). Císařův poměr s „dcerou barbarského krále“ (*barbaram regis filiam*) Piparou je krátce zmíněn ještě v *Historii Augustae*. Třebaže je událost známá ze tří různých písemných pramenů, jejich pravdivost byla

zpochybněna; např. Eduard Droberjar označuje tuto informaci jako „dobový klep“ (*Droberjar 2005, 27*). I kdyby byl příběh o Gallienovi a Pipě pouhou lživou pomluvou, přece má jistou výpovědní hodnotu: dokládá, že taková událost byla uvěřitelná a teoreticky možná, byť ne společensky přijatelná. Všechny zdroje popisují událost velmi lakonicky a spíše v kontextu Gallienovy vlády a osobnosti, přesto z nich lze vyvodit důsledky pro druhou stranu:

- Markomané byli v polovině 3. století účinně reprezentováni králem (*rex*), který:
 - a) kontroloval v osobě jediného suverénního vládce značnou část střední Evropy, nebo
 - b) byl lokálním představitelem markomanské nobility v Pannonii¹⁶,
- společenský status byl do jisté míry dědičný – dcera krále je protihodnotou za část římské provincie,
- ve společnosti tehdejšího středoevropského barbarika byla přípustná polygamie, byť jen ve výjimečných případech a mezi nejvyššími společenskými elitami, jak ji popisuje Tacitus (*Germania XVIII*). Zatímco dle římského práva nemohla být Pipa Gallienovou zákonnou manželkou, Markomané ji nepochybně chápali jako Gallienovu druhou ženu, nikoli konkubínu (*Bray 1999, 122*), a
- nejvyšší římské a germánské elity si byly kulturně dostatečně blízké, aby mohly vstoupit do příbuzenského svazku, byť ne plnohodnotného. Jelikož takový svazek znamenal pro Gallienovu domácí politiku riziko, které nebylo vyváжено žádným hmatatelným ziskem (naopak byl nucen se vzdát části území), musel k němu přistoupit ze silných osobních důvodů; v době uzavření dohody s Attalem se tedy musel s jeho dcerou již znát a být s markomanskými elitami v osobním kontaktu (*Bray 1999, 122–123*). Gallienus si měl kvůli Pipě údajně dokonce odbarvovat vlasy (*Historia Augusta, Gallieni Duo, 27.4*), takže akulturace možná byla obousměrná.

Není náhodou, že k rozmachu bohatého pohřbívání dochází v době krize Římské říše a vlády vojenských císařů – V. Ondrouch (*1957, 181*) označuje tento vývoj za „zdravou reakci“ na hospodářský, politický a kulturní úpadek Impéria a jeho provincií. Z písemných pramenů obecně jinak vyplývá, že vztah mezi germánskými elitami a Římskou říší byl v průběhu mladší doby římské dosti ambivalentní: role Germánů se pohybovala mezi pleniteli Říše a jejími partnery až obránci, kteří vstupovali do vojenských složek Říma; v pozdní době římské zaujímal i nejvyšší hodnosti v římském vojsku. Snad právě důsledkem kontaktu s kulturou

¹⁶ Decentralizovaná vláda rozdělená mezi více lokálních vládců, kteří jsou ve vzájemném kontaktu a dynamických vztazích, by zapadala do paradigmatu společnosti prestižního zboží.

Římské říše si v této době germánští velmoži staví sídla ve svobodné Germanii, ale „pečlivě podle římského způsobu“ – *domitilia cuncta ritu Romano constructa*, jak hovoří Ammianus Marcellinus (XVII 1, 7). Roku 358 si císař Constantius II. podmanil západní i východní Kvády, jimž vládl Vitrodorus, resp. Arahari – někdy v předchozí době tak muselo dojít k rozdělení moci. Vláda byla bezpochyby hierarchizovaná, třebaže písemné prameny zmiňují pouze jediného západokvádského „podkrále“ (*subregulus*) Agilimunda (*Droberjar 2005, 30*).

Můžeme-li přičítat nějakou výpovědní hodnotu Tacitově *Germanii* i více než sto let poté, co byla sepsána, pak germánská elita sestávala z králů, velitelů a kněží. Králové (*reges*) byli urozeného původu, takže šlo o titul dědičný či přinejmenším spojený s vrstvou rodové aristokracie. Moc králů přitom nebyla absolutní. Vojenští velitelé (*duces*) byli určováni podle statečnosti, ani oni však neměli právo udělovat přímé rozkazy či vynášet rozkazy – tuto pravomoc drželi pouze kněží (*sacerdotes*) a byla legitimizována jejich spojením s božstvy (*Germania, 7*). Tacitus se zmiňuje o rodu Marobuda a Tudra jako ještě o nedávno vládnoucích dynastiích markomanských králů, poté se však museli podřídit nadvládě cizích králů, kteří byli pod přímým vlivem Římské říše (*Germania 42*). Lokální pravomoci měli volení předáci či náčelníci (*principes*). Tacitus uvádí dva druhy shromáždění: všelidový sněm (*consilium*) a družinu (*comitatus*). Sněm byl pravidelný, mohli se ho účastnit všichni, ale privilegované postavení na něm měli náčelníci, kteří na týchž sněmech byli také voleni, snad společně se svou družinou (*Hedeager 1992, 229*). Družina měla svou vnitřní hierarchii a měla za úkol vykonávat vůli svého náčelníka. Soudnictví bylo podle Tacita záležitostí všelidového sněmu (*Germania 12–13*), je však možné, že určité soudní pravomoci náležely i družinám (*Hedeager 1992, 229–230*). S ohledem na anachronismus Tacitova svědectví, na jeho neověřitelnost a možnou tendenčnost a především vzhledem ke změnám, k nimž došlo v následujícím období (viz dále) a které se jistě dotkly i uspořádání germánské společnosti, je zapotřebí s těmito informacemi zacházet se značnou rezervou. Vysoká míra kontaktů mezi Římany a germánskými elitami, která je zřetelná v písemných pramenech mladší doby římské, nevyhnutelně musela zanechat stopu na kultuře barbarů, již Tacitus nemohl zachytit.

4.2 Pohřební ritus ve 3. a 4. století po Kr.

Na celém území středoevropského barbarika převažuje na počátku doby římské tradice žárové pohřbívání v popelnicích, popřípadě schránkách z organických materiálů¹⁷. Milodary

¹⁷ Pouze ve jihozápadoněmecké skupině převažují kostrové hroby (*von Uslar 1977, 132*).

jsou položeny většinou na spálené ostatky. Zpravidla nedosahují takové materiální hodnoty jako v níže uvedených nejbohatších hrobech kostrových, přesto i zde se někdy nacházejí římské importy včetně bronzových a skleněných nádob (*Becker 2003*, 280), častěji pak zbraně (sekery, oštěpy a nože), předměty osobní potřeby (hřebeny, britvy, nůžky), ostruhy, spony a jiné součásti kroje, byť „jen“ ze železa a z bronzu (*Bemmann 2001*, 68). *Terra sigillata* se v žárových hrobech vyskytuje zřejmě častěji než v hrobech kostrových (*Becker 2003*, 281). Vzácně lze pozorovat obložení uren kameny či keramickými střepy a různé lokální odlišnosti: jsou jimi např. sypané hroby se zbytky hranice ve výplni, jaké se vyskytovaly okolo roku 200 po Kr. v oblasti mezi Harzem, Durynským lesem a Sálou (tedy v pozdější jádrové oblasti kostrového ritu); tyto jsou oválného tvaru, 80 až 170 cm dlouhé a 40 až 70 cm široké, jsou východozápadně orientovány a spálené ostatky jsou umístěny na okraji jámy, která je výrazně zahloubená. Ostatky jsou uloženy v urně nebo jen obložené keramickými střepy. Výplň hrobu obsahuje pozůstatky hranice (*Bemmann 2001*, 59).

Výjimečné jsou ve středním Německu ještě hroby v Sommerschenburgu ve středním Německu: ojedinělé popelnice jsou zde uloženy uprostřed 20 – 60 cm vysoké a 350 – 810 cm široké mohyly na původním povrchu země. Tento způsob uložení má analogie v jižním a východním Dolním Sasku. Prosté jamkové hroby jsou charakteristické pro Lužici a Polsko (*Andrzejowski 2010*, 81): zde obsahuje výplň jámy pozůstatky pohřební hranice včetně částí oděvu a milodarů, často zdeformovaných žárem, a spálené lidské ostatky tedy nebyly před zasypáním jámy vybrány a uloženy zvlášť, jak je pro labskogermánský pohřební ritus jinak typické (*Bemmann 2001*, 59 – 60). V Polsku, hlavně jižním, se nově projevují také tzv. „vrstevné“ pohřby, při nichž byly spálené ostatky rozptýleny po celé ploše pohřebiště (*Andrzejowski 2010*, 81).

Vedle těchto způsobů pohřbívání, vycházejících z místních tradic, se v 1. pol. 3. století prosazuje nový ritus kostrový (*Bemmann 2001*, 62). Jádra rozšíření kostrových hrobů jsou v Evropě dvě: prvním je střední Německo, kde tvoří poměrně koncentrovanou skupinu blízko dolního toku Sály a Bílého Halštrova, a druhé leží na dánských ostrovech (*Gebühr 1998*, 193) s přesahem na Jutský poloostrov a dále do oblasti przeworské a wielbarské kultury i dębczyńské skupiny, kde hroby tvoří velký srpovitý pás mezi Oderským zálivem a řekou Dolenicí na západě a řekou Lebou na východě (*Schuster 2003*, 249). Zůstává otázkou, v jakém vztahu k ostatním hrobům jsou mohylové hroby ve východním Pobaltí, kde např. inventář hrobu ve Szwajcarii vykazuje některé prvky przeworské a severogermánské kultury, ale vymyká se absencí vzácných kovových nádob i šperků a naopak přítomností kompletní vojenské výzbroje (*Kontny 2013*). Dolnooderský a baltský region je specifický birituálními mohylníky, typickým

příkladem je lokalita wielbarské kultury Nowy Łowicz (*Cieślinski – Kasprzak 2010*). Hroby ve střední Evropě jsou jinak ojedinělé, nesoustředí do jednoho centra (*Droberjar 2002, 22*), což může ovšem být dáno stavem výzkumu: podobné centrum může být v budoucnu rozkryto v oblasti středodunajského barbarika, pravděpodobně jihozápadního Slovenska (*Kolník 2010, 663*). Rozptýlené jsou také hroby *skupiny jihozápadoněmeckých kostrových hrobů 3. a 4. století* (viz **mapu 1**).

Bohatě vybavené kostrové hroby mladší doby římské se označují podle dvou typických středoněmeckých lokalit Leuna-Haßleben, popř. Leuna-Haßleben-Gommern; v současné archeologii se tento termín kvůli regionálním rozdílům omezuje spíše na oblast středního Německa (*Beková-Droberjar 2005, 422*) nebo se užívá označení Haßleben-Leuna-Zakrzów. Tyto hroby jsou známy z jižního Německa, Čech, dolního Poodří, Slezska a Slovenska a z oblasti wielbarské kultury, mimo střeoevropský region pak ve Skandinávii a v doméně černjachovské kultury (*Beková-Droberjar 2005, 422–424*). Evropsky významné lokality tohoto druhu jsou zaneseny na **mapu 2** v příloze.

4.3 Obecná charakteristika kostrových pohřbů ml. doby římské

Na rozdíl od hrobů žárových se kostrové nacházejí ve větší hloubce, a to v obdélných komorách se zaoblenými rohy. Zemřelí jsou uloženi v natažené poloze na zádech zpravidla v severojižní orientaci, výjimku tvoří oblast severně a východně od Harze. Většina těchto hrobů má komoru jednoduchou, není vyzděna dřevem, obložena kameny ani jimi není překryta (u dřevěných konstrukcí dochází ke zkeslení nálezového fondu kvůli rozkladu organického materiálu, takže nejsou vždy zachyceny). Dřevěné hrobové komory se objevují v druhé polovině 3. století a jejich konstrukce je možným klíčem k typologickému dělení, viz kap. 4.5.2. Z několika lokalit (Leuna 1/1917, Merseburg-jih 27 a 31) je doložena dřevěná rakev a ve výjimečných případech (lokality Gommern, Lobeda, Freienbessingen a Sömmerda) se lze ve středním Německu setkat s kamenným obložením komory (*Bemmann 2001, 60 – 62*).

Kostrové hroby jsou typicky jednoduché (tj. obsahující ostatky jediného člověka)¹⁸. Vzhledem k tomu, že hroby zůstávají obvykle neporušené, je pravděpodobné, že byla jejich přesná poloha vyznačena v terénu. Mohylový násyp je (mimo region pobaltí a dolního Poodří) znám jen u knížecího hrobu v Gommernu, J. Bemmann proto uvažuje o možnosti označení

¹⁸ Výjimky jsou ve středním Německu dvojitý pohřeb v Burgtonně, pohřeb tří žen s dvěma dětmi ve Straußfurtu (Durynsko) a pohřeb muže a ženy s dítětem v hrobě 10 v Großörneru (Sasko-Anhaltsko); ve všech případech se jedná o uzavřené nálezové celky, tj. jednorázové pohřby.

hrobů např. kůly (*Bemmann 2001*, 62–63). Atypické jsou pohřby dvou žen na lokalitě Derenburg a Großbringen, které se nacházejí v sídlištních jamách ve skrčené až zkroucené poloze a působí dojmem nerituálních pohřbů, výbavou (dvě spony, resp. náhrdelník a nádoba) se však zásadně neliší od jiných hrobů (*Bemmann 2001*, 64–35).

Kostrové hroby bývají často bohatě vybaveny, jejich hmotná kultura vyniká zvláště ve srovnání se současnými žárovými hroby. Žárové hroby přitom nemusí být nutně chudší: kromě toho, že některé milodary žárem zcela zanikají, nebyly vždy z pohřební hranice vybrány přídavky vcelku, jak dokládají neúplné přídavky v žárových hrobech (*Bemmann 2001*, 63); dokonce i navzdory tomu jsou některé hroby ve stupni C2 plně srovnatelné se současnými kostrovými a na základě hrobové výbavy by je bylo možné zařadit do téže skupiny (*Steuer 1982*, 225). Mezi běžné milodary, které se nacházejí v mužských hrobech, patří nástroje osobní hygieny (hřebeny, pinzety, lžičky na čištění uší, břitvy), křesací soupravy (křemen a ocílka, často ve váčku na opasku), a jiné předměty osobní potřeby jako nože, nůžky, klíče a deskové hry (*Bemmann 2001*, 66). Ženské hroby se kromě spon a šperků vyznačují nástroji na zpracování vlny – včetně jehly a jehly. Poměrně časté jsou nákrčníky s hruškovitým zakončením (*Voß 1998*, 153). Vojenská výstroj je v kostrových hrobech mladší doby římské naprosto výjimečná: jedinými známými exempláři jsou štít z Gommernu a meče na dánských lokalitách (*Peška 2002*, 24), popř. ve východním Pobaltí (*Kontny 2013*); u nás pocházejí militaria jen z Mušova a Berouna-Závodí, tyto lokality však nespádají plně do mladší doby římské¹⁹ (*Peška 2002*, tab. 1–2). Řemeslné a zemědělské nástroje chybí úplně (*Bemmann 2001*, 63–64). Vzhledem k poloze spon a kovových částí opasku je zřejmé, že byli zemřelí pohřbíváni oděni v reprezentativním oblečení, které u bohatých hrobů sestávalo z dvou různých svrchních oděvů, přičemž jeden se spínal sponou uprostřed hrudi a další na pravém rameni (*Schulz 1953*, 23). V bohatě vybavených ženských hrobech (lokality Ammern a Haßleben) jsou v drobných schránkách přiložené šperky. Muži naproti tomu někdy získávali další opasky, položené k nohám nebo vedle trupu; podle nálezové situace v hrobě Leuna 2/1917 se přidávaly i celé „náhradní“ oděvy. Až na výjimky nebyly milodary vyráběny cíleně u příležitosti pohřbu a vykazují známky používání, to platí i u popelnic v žárových hrobech (*Bemmann 2001*, 63). V nejbohatších mužských i ženských hrobech ve středním Německu, Poodří a v ojedinělých hrobech jinde (Stráže, Ostrovany, Cejkov, Zakrzów) se nacházejí soupravy importovaných římských nádob, které se vyznačují pravidelností ve výběru jejich typů: stereotypní sadou

¹⁹ Mušov je datován do doby markomanských válek (*Tejral 1991*, 56–57), tj. na přelom stupňů B2 a C1, naopak „bojovnícký“ hrob z Berouna-Závodí je z přelomu pozdní doby římské a období stěhování národů čili C3/D1 (*Peška 2002*, tab. 1–2).

hrobových přídavek je hemmoorské vědro, garnitura naběračky a cedníku, talíř a pánev (Becker 2003, 279). Všechny tyto nejbohatší hroby obsahující římské nádoby pocházejí ze stupně C2, zdá se tedy, že nástup pozdní doby římské provázal útlum v přísunu luxusního římského zboží (Becker 2003, 280). Nejbohatší kostrové pohřby stupně C2 se vyznačují také zlatými šperky – nákrčníky, náramky, prsteny a mincemi (aurei) – v mužských i ženských hrobech, zlato se však vůbec neobjevuje ve stupni C3. Je zřejmé, že na přelomu mladší a pozdní doby římské byla germánská elita odříznuta i od přístupu k tomuto kovu, ať byl jeho původ jakýkoli (Schlüter 1970, 120).

4.4 Výpověď hmotných pramenů a původ kostrového ritu

Z hmotných pramenů jsou k poznání sociální stratifikace tohoto období relevantní pouze pohřebiště a hrobové celky: sídelní struktury v Čechách nelze v současné době účinně hodnotit (Droberjar 2008b, 16) a v Německu je situace obdobná (Bemmann 2001, 61–62). Někdy se daří spojit bohaté hroby se sídlišti, na jejichž zvláštní postavení ukazuje produkce vzácného zboží, zatím však takové situace nejsou dostatečně archeologicky prozkoumané²⁰. Lokalita Cífer-Pác svědčí o určitém sblížení kvádských elit na Slovensku s Římany (Droberjar 2005, 28), to je však třeba potvrdit dalšími sídlištními nálezy. Podobně významným centrem jsou v severovýchodní části svobodné Germanie patrně Jakuszowyce, kde je rovněž zapotřebí dalšího výzkumu (Kaczanowski – Rodzińska-Nowak 2008, 558–559). Na Jutském poloostrově je výrazný předěl mezi starší a mladší dobou římskou nejen v pohřebním ritu (zde rovněž nově kostrovém), alebrž také v organizaci sídlení: změnil se charakter sídlištních objektů (z hlediska konstrukce, velikosti a funkční struktury), ba i celých sídlišť, nyní plošně rozsáhlejších (Hedeager 1992, 226), což vypovídá o intenzivnějším a produktivnějším využívání půdy (Hedeager 1992, 228). Změna charakteru osídlení, která není spojená s přírodními podmínkami, je v hrubých obrysech zachytitelná i ve střední Evropě (von Uslar 1977, 127–128), jinak nás současný stav výzkumu sídlišť nutí spokojit se s analogií s Dánskem, kde je situace v mnoha ohledech podobná soudobému středoněmeckému prostředí (Hedeager 1992, 231–234). Celistvost a hustota výskytu římských mincí na území středního Německa poukazuje na kontinuitu osídlení od starší doby římské do období stěhování národů, která umožnila postupné prosazování politické a etnické jednoty v této oblasti (Feustel 1984, 182). To by

²⁰ Výjimkami jsou lokality Haarhausen, kde se napodobovala římská keramika a Dienstedt, kde byly nalezeny polotovary stříbrných prstenů (Steuer 1998a, 226).

naznačovalo, že původ nového ritu vychází ve středním Německu z místních tradic a nesouvisí s příchodem nového etnika.

Původ ritu v nově příchozí populaci výslovně odmítá J. Bemann (2000, 62) a namísto toho hledá původ středoněmeckých bohatých hrobů v římských provinciích, jež měly barbarikum pozvolna akulturovat. Toto tvrzení autor dokládá dlouhým trváním procesu přijímání nového ritu a západovýchodním směrem jeho šíření, viz výše. Akulturace mohla mít podobu dobrovolné romanizace: projevy elit v provinciích byly zřejmě vnímány jako prestižní, germánská elita s nimi byla dlouhodobě v kontaktu a měla možnost se s jejich způsobem života detailně seznámit (zvláště pobytem ve vojenských jednotkách Římské říše), vzhledem k rostoucím výbojům na hornogermánsko-raetském limitu nelze vyloučit ani kořistění jako zdroj římského zboží (Bemann 2003, 67). Taková hypotéza se jeví jako pravděpodobná (zvláště pokud předpokládáme, že společnost ml. doby římské byla společností prestižního zboží, kde kontakt s vyšší materiální kulturou měl politický význam), platná však může být pouze tehdy, bereme-li v potaz pouze fenomén bohatých hrobů. Kostrový ritus přitom nebyl jednoznačně spojen s nejvyšší materiální kulturou – ve stupni C1 není výbava kostrových hrobů v porovnání se současnými žárovými nijak výjimečná, v pozdní době římské se výbava některých hrobů omezuje dokonce jen na keramické nádoby (Bemann 2001, 67–68), a naopak chudoba mnoha žárových pohřbů může být jen zdánlivá, zapříčiněná zničením většiny milodarů žarem na pohřební hranici (Becker 2010b, 374). Z těchto důvodů soudím, že kostrový ritus a bohaté pohřby je třeba nahlížet jako dva nezávislé fenomény, jejichž souvislost je pouze časová. Původ samotné inhumace není jednoznačný a vedlo k němu patrně více místně i časově rozličných podnětů (Bemann – Voß 2004, 153; Schuster 2003, 249); existence relativně chudých kostrových hrobů vypovídá o tom, že pohřbívání nespálených těl nebylo prestižní samo o sobě, že se inhumace prosadila přirozeným vývojem náboženství a pohřebních tradic a s problematikou společenské prestiže nesouvisí. Možnost napodobování kultury vyšších vrstev sociálně slabšími skupinami lze jako vysvětlení existence chudých kostrových hrobů vyloučit jednoduše proto, že malé množství chudých kostrových hrobů časově předchází hrobům bohatým (Bemann 2001, 67); samozřejmě to neznamená, že k takovému jednání nedocházelo, ale původ inhumace je třeba hledat jinde. Kostrové hroby tzv. lubieszewského (lubsowského) typu jsou sice zachyceny ve starší době římské v dolním Poodří, tradice kostrového pohřbívání zde však na přelomu stupňů B2/C1 byla přerušena – kostrové hroby ml. doby římské nenavazují na starší pohřebiště a z hlediska lokalizace se se staršími kostrovými hroby dokonce vylučují (Schuster 2003, 249). Na přelomu starší a mladší doby římské se ovšem objevují hroby, které by mohly být základem pozdějších kostrových pohřbů, v oblasti východně od Odry. V této době

navíc dochází v teritoriu przeworské a wielbarské kultury k rozsáhlejším kulturním změnám a zánikům celých pohřebišť, patrně důsledkem migrací (*Maczyńska 2007*, 8–9); expandující nositelé těchto kultur mohli vytvořit podnět k tradici kostrových hrobů mladší doby římské i jinde, kupříkladu právě ve středním Německu. Pozoruhodný, avšak pro hroby mladší doby římské zřejmě irelevantní je královský hrob v Mušově (B2/C1), který se ostatním vymyká jak svou lokalizací – kostrové hroby na Moravě ve stupních C1 – C3 zcela chybí (*Kolník 2010*, obr. 18) a i ve své době je mušovský dvojhrob zcela ojedinělý skladbou výbavy, tj. kompletní vojenskou výstrojí a plně funkčními militarií (*Peška 2002*, tab. 1–2), nikoli symbolickými (stříbrnými) jako u hrobů typu Haßleben-Leuna-Gommern, jedná se tedy o hrobový nález jiného druhu než pozdější kostrové hroby. Vliv ariánského křesťanství na změnu ritu lze vyloučit, neboť se mezi Góty začalo šířit až v 1. čtvrtině 4. století a cestu k dalším germánským kmenům si našlo ještě později (*Ondrouch 1957*, 195–196).

Původ bohatství hrobů typu Leuna-Haßleben, resp. v širším kontextu Haßleben-Leuna-Zakrzów (viz kap. 4.2), lze z pohledu archeologie uchopit snad o něco snáze, poněvadž movitý majetek není jen projevem náboženských představ a ideologie, ale zejména také distribuce bohatství a významu artefaktů ve společnosti a jejich mocenských strukturách. Ideologickým rámcem bohatého pohřbívání byla ve středoevropském barbariku ml. doby římské, především ve stupni C2, společnost prestižního zboží, jak dokazuje skladba výbavy nejbohatších kostrových komorových hrobů. Stopy po dřevěných hrobových stavbách se vyskytují bez výjimky v bohatě vybavených hrobech, je tedy zřejmé, že se jedná o fenomén spojený s vysokým sociálním statutem zemřelého (*Bemmann 2001*, 61–62). V těchto hrobech převažují luxusní předměty, zejména nádoby z drahých kovů, ve výjimečných případech (za vhodných přírodních podmínek) jsou doložitelné také honosné hedvábné látky, celkově tedy artefakty jednoznačně odpovídající definici prestižního zboží jako obtížně dostupných sociotechnických artefaktů (viz kap. 2.3). Mezi obvyklou hrobovou výbavu naopak nepatřily pracovní nástroje ani zbraně (*Bemmann 2001*, 67) – vycházíme-li tedy z premisy, že výjimečné materiální bohatství v hrobové výbavě je odrazem podobně výjimečného společenského postavení jedince za jeho života a že skladba hrobových přídavek symbolicky znázorňuje jeho roli ve společnosti, musíme konstatovat, že prestižní zboží mělo v identifikaci těchto elitních jedinců nejdůležitější místo. Úvahy E. Droberjara (2005, 25–26) o absenci bojovnické vrstvy je tudíž třeba odmítnout jako bezpředmětné: pohřbem se manifestovala pouze role „velmože“, nikoli role válečníka, kněze či řemeslníka, byť by daný jedinec některou z těchto úloh během života zastával také. Existenci určitých typů artefaktů, které Germáni ml. doby římské považovali za prestižní (a jejich manifestaci při pohřebním rituálu), dokládá i stereotypní skladba hrobové výbavy, jež

byla zmíněna v předchozí kapitole. Skladba hrobového inventáře vůbec ukazuje na nesmírný sociální význam události pohřbu – kdyby měly milodary zesnulému pomáhat v posmrtném životě nebo na cestě do zásvětí, měly by jistě praktičtější charakter (a snad by mezi nimi byla alespoň jedna zbraň). Pozůstali si tyto otázky očividně nekladli a namísto toho dbali na to, aby se do hrobu dostaly soupravy vzácných nádob a šperků, jejichž standardizace je jednak projevem kulturní sounáležitosti (*Steuer 1982, 26*), jednak důsledkem silného konkurenčního tlaku mezi společenskými elitami (*Carnap-Bornheim 2006, 122*). Můžeme oprávněně usuzovat, že pohřební rituál nebyl rituálem náboženským, nýbrž veskrze sociálním: podobně jako se elity recipročně obdarovávaly prestižním zbožím za svého života (viz kap. 2.3), mohlo být součástí pohřebního rituálu také poctění zesnulého darem – samozřejmě bez očekávání reciprocity, ale se stejným ziskem prestiže, neboť darem je poctěn jak obdarovaný, tak i darující, který touto cestou ukazuje své postavení (*Kossack 1974, 22*). Vzácné picí a jídelní soupravy (a možná i některé milodary osobního charakteru, např. šperky) zesnulému velmi pravděpodobně vůbec nepatřily; na své místo se mohly dostat během pohřební hostiny jako poslední rozloučení a vzdání poct (před zraky přítomných, tedy s odpovídajícím ziskem prestiže).

Vedle ideologického základu musí mít bohaté pohřby také hmotné východisko: společnost je bude strojit jedině, může-li si je dovolit, tj. má-li přístup k značnému movitému majetku, který zůstává v držení úzké společenské vrstvy. M. Becker (2003, 281–286) navrhuje možnost, že by se zboží dostávalo přes římský *limes* prostřednictvím obchodu – barbari by podle něj za tak výjimečné předměty nedokázali nabídnout patřičnou protihodnotu – do jejich vlastnictví se tedy mohly dostat buď jako kořist, nebo formou žoldu za službu v římském vojsku, přičemž jejich hodnota tkvěla v materiálu, nikoli v řemeslném zpracování. Takové vysvětlení může být platné v případě ojedinělých bohatých hrobů, ale při množství, koncentraci a pravidelnosti, s jakou se s fenoménem bohatých pohřbů setkáváme zejména ve středním Německu, musí mít bohatství zdejších hrobů pevnější oporu. Jak žold, tak kořist by navíc byly do Germanie pravděpodobně transportovány v praktičtější podobě, než ve formě kovových a skleněných nádob (*Becker 2003, 282*). T. Kolník (2009, 624) považuje stříbrné nádoby ve Strážích za diplomatické dary obdržené přímo od Římanů, o možnosti jejich směny s jinými představiteli germánské elity neuvažuje, čímž však jeho hypotéza trpí podobným nedostatkem jako představa kořistění: lze ji obhájit v případě poměrně izolovaného nálezu, jakým jsou strážské hroby, ve středním Německu však nepochybně docházelo k vzájemné interakci elit v komplexních politických vztazích; zisk majetku zjevně nebyl výsledkem jednorázového politického styku, nýbrž pravidelnou a neoddelitelnou součástí politické kultury. Bohatství

kostrových hrobů tudíž musí mít hospodářský základ, který nespočívá v jednotlivých geografických danostech (např. nerostných surovinách), které s výskytem bohatých hrobů korelují jen výjimečně, nýbrž v hospodářství jako celku (*Kossack 1974*, 6). Výzkum hospodářství úzce souvisí s výzkumem sídlišť, který (nejen) ve středním Německu vyžaduje další úsilí (viz výše), platí-li však analogie s Jutskem, kde došlo na počátku ml. doby římské k reorganizaci osídlení a zvýšení efektivity hospodářství (*Hedeager 1992*, 226–228), pak se rozšíření kostrových hrobů časově shoduje s naplněním hospodářských podmínek pro jejich vznik. Koncentrace bohatství v dříve periferních oblastech Dánska a Pobaltí může souviset také s proměnou dálkového obchodu: podle této teorie ztratila za markomanských válek jantarová stezka na významu a jako hlavní obchodní komunikace ji nahradila pobřežní cesta v baltském a severním moři (*Natuniewicz-Sekula – Okulicz-Kozaryn 2008*, 268).

Celkově se zdá, že obě jádra kostrového pohřbívání – dánské i německé – jsou autochtonní a nový ritus vznikl kontinuálním vývojem místních tradic, třeba za přispění cizích kulturních podnětů, ale ne jako projev nějaké nově přichodící populace (viz výše); z toho nevyhnutelně vyplývá i nutnost úzkého kontaktu mezi oběma centry. Poměrně sporadické rozšíření kostrového ritu na území České republiky chápe E. Droberjar jako projev nově přichodící populace v souvislosti s migrační vlnou, která zasáhla kolem poloviny 3. století celé území evropského barbarika (viz kap. 1.1) a do Čech se dostávala postupně od okrajových oblastí hlavně severozápadních Čech, přičemž autochtonní obyvatelstvo se mělo déle udržet ve středních Čechách (*Droberjar 2005*, 25). Příchod polabských Germánů se projevuje v pohřebním ritu, a to jednak na žárových pohřebištích (Plotiště nad Labem, nově založené Opočno u Loun), jednak skrze ženské kostrové hroby po středoněmeckém vzoru (*Droberjar 2005*, 26). Tyto jsou chudší na výbavu: zatím nejbohatší známé jsou hroby z Prosmyk, Slepotic, Soběsuk, Žiželic a Prahy-Hostovic (*Beková-Droberjar 2005*, 432); přidané šperky a spínadla mají přímé analogie ve středním Německu, ale hroby postrádají kovové picí a jídelní servery i skleněné nádoby a uchovávají tak pravděpodobně příslušníky pouze drobných regionálních elit. Ojedinělé staré nálezy²¹ svědčí o možnosti českých mužských hrobů srovnatelných se středoněmeckými, přítomnost nejvyšší elity v Čechách však zatím prokazatelná není (*Droberjar 2007*, 102–103). Tíž polabští Germáni se ve stejné době dostávají na střední a severní Moravu, jak dokazuje diskontinuita zdejších žárových pohřebišť, labskogermánská hrobová keramika a spony v žárových hrobech, např. na pohřebišti v Kostelci na Hané. Na Moravě přitom z mladší doby římské nejsou dosud známy žádné kostrové hroby. Podle

²¹ Zlatá spona s cibulovitými knoflíky z Chlumína na Mělnicku a dvě stříbrné ostruhy objevené nedaleko Litoměřic (*Droberjar 2005*, 25)

sídlíšní keramiky nastala podobná situace i na jihozápadním Slovensku (*Podborský 1993*, 490), naopak jižní Morava se vyvíjí samostatně (*Droberjar 2005*, 26). Přepychově vybavené kostrové hroby s kovovými nádobami a zlatými šperky na Slovensku západním (Stráže) i východním (Ostrovany, Cejkov) by s touto migrací mohly souviset, podle T. Kolníka zde mělo dokonce vzniknout archeologicky zatím neúplně objevené mocenské centrum (*Kolník 2010*, 630, 633). I kdyby se jeho hypotéza ukázala být pravdivou, doklady o migraci zůstávají stále platné: kostrové pohřbívání se šířilo ze středního Německa směrem na východ. Z tohoto důvodu, a také proto, že jsou české a slovenské hrobové nálezy celkově chudší, resp. méně četné, se zatím spíše zdá, že byly podřízené středoněmeckému regionu; nepochybně z hlediska vývoje, ale pravděpodobně také sociálně. V podobném vztahu mohly být také elity v dolním Poodří, kde se sice nacházejí bohaté kostrové pohřby, avšak zpravidla beze zlatých předmětů; může jít ovšem jen o regionální odlišnost v projevech elit (*Schuster 2003*, 261).

V definici elit v kapitole **1.2** bylo krátce zmíněno, že jednou z vlastností elity je dlouhodobost jejího postavení, příp. dědičnost úřadu. Fenomén bohatých kostrových hrobů mladší doby římské nepřežívá příliš dlouho: nejbohatší pocházejí ze stupně C2, tedy z rozmezí dvou generací, s mírným časovým přesahem na obě strany; předcházející i následující období je ovšem na hrobové nálezy zřetelně chudší, postrádajíc dovážené pici a jídelní servisy typické pro vrcholné hroby typu Leuna-Haßleben (*Peška 2002*, tab. 1–2). Tuto skutečnost lze přičíst vyvíjejícím se projevům elit, nemusí popírat existenci vládnoucích dynastií. O délce trvání dynastií nijak nevypovídá ani prostorová ojedinělost bohatých hrobů (viz kap. **3.1**). Značná variabilita v bohatosti hrobových výbav existuje už ve starší době římské (*Droberjar 2008a*, 96–98), sociální stratifikaci tehdejší germánské společnosti navíc popisuje Tacitus (*Germania* 7). Elity starší doby římské se mohly plynule vyvíjet, pouze se začaly v pohřebním ritu reprezentovat jiným způsobem, snad v reakci na proměňující se společensko-politické klima, které představoval vznikající systém prestižního zboží. Ve vývoji elit hrála jistě zásadní roli kultura římské říše – obecně platí, že obyvatelé krajín sousedících s vysokou kulturou jsou donuceni ke změnám chování, a to i v rámci vlastních společenských struktur (*Steuer 1998b*, 348); náhlé rozšíření bohatých hrobů může být výsledkem těchto změn, i když není řeč o přímé akulturaci ve smyslu napodobování cizích zvyklostí. Elity mladší doby římské se možná plynule vyvíjely i do doby stěhování národů, absence zlata a celkové zchudnutí hrobů v pozdní době římské reflektuje spíše hospodářské změny a ztížený přístup ke zdrojům prestižního zboží než zásadní změny v sociální struktuře. Německá pohřebiště tzv. wechmarské skupiny fungují kontinuálně od 3. do 5. století, samozřejmě s měnícím se pohřebním ritem, ale kulturní

povědomí (tradice pohřbívání) těchto skupin muselo zůstat stabilní. Příkladem takového pohřebiště je Merseburg-jih (*Feustel 1984*, 182).

4.5 Metodologické možnosti vyhodnocení hrobových nálezů

V průběhu práce se mnohokrát zachází s pojmem *bohatý hrob* a implicitně se předpokládá, že jsou v nich pochováni příslušníci někdejší elity. Bohatství je ovšem relativním pojmem, hrob můžeme označit za bohatý (bohatě vybavený) jedině v kontextu jiných, chudších hrobů – i když tedy nemáme zvolenou metodu, nelze se vyhnout otázce hierarchizace a klasifikace hrobů a potažmo elity (*Becker 2010a*, 355). Kossackova definice bohatého hrobu jako akumulace majetku a práce (viz kap. 1.2) to sama o sobě nedovoluje; chceme-li poznat sociální struktury společnosti mladší doby římské, je třeba se na hrobové inventáře podívat zblízka a zjistit, jak jejich skladba může souviset s postavením jedince.

4.5.1 Symboly postavení

Prvním a metodologicky nejjednodušším způsobem určení příslušnosti k elitě je na základě přítomnosti specifického typu artefaktů, vyjadřujícího sociální status nositele či uživatele; tuto metodu už uplatnil R. Köhler na starší dobu římskou (*Droberjar 2008a*, 97). Posuďme, o jaké artefakty se může jednat v mladší době římské:

1. *Kruhové šperky*. V hrobech typu Leuna-Haßleben se objevují nákrčníky, náramky a prsteny z drahých kovů²². Tyto šperky mohou být jak domácí výroby, tak importované, a to nejen z římské říše a jejích provincií, ale i z jiných částí barbarika (*Voß 1998*, 153).
 - Nákrčníky platily za odznak postavení v mnoha kulturách starověkého světa (Peršané, Skýtové, Římané, Keltové). Jejich nošení ve starší době římské nebylo obvyklé a asi nemělo zvláštní význam, nevyskytují se v běžných žárových hrobech ani v kostrových hrobech lubieszewského typu. S příchodem mladší doby římské se pak stávají obvyklým přídatkem do bohatých hrobů v barbariku (*Schlüter 1970*, 137–138). Římská vyobrazení Germánů s nákrčníky se omezují takřka výhradně na zobrazení císaře a jeho tělesné stráže: nejstarší pocházejí z 4. století a pro jejich detailní provedení je lze srovnat s archeologickými nálezy, např. hrobem z Cejkova.

²² Nákrčníky jsou s hruškovitým očkem, popř. s háčkem a očkem, zlaté náramky jsou s hadími hlavičkami či kyjovitými konci, stříbrné jsou drátovité s háčkem a očkem a bronzové drátovité či tyčinkovité. Prsteny jsou různých typů a rozličného původu (*Schlüter 1970*, 137).

Není jisté, zda měly nákrčníky sociální funkci (např. jako odznak vojenské hodnosti v římské jednotce), nebo byly jen germánským šperkem bez zvláštního významu (*Hauck 1954*, 169–170). Obvyklost výskytu zlatých nákrčníků v mužských elitních hrobech vsutku budí dojem germánské vojenské insignie, zvláště pak ve srovnání s obětinou válečné kořisti z dánského Illerup Ādal (jejíž součástí je právě tentýž nákrčník), a třebaže jsou zlaté nákrčníky známé i z ženských hrobů (Ostrovany 2, Haßleben 8), je tato teorie všeobecně přijímána (*Abegg-Wigg 2008*, 32–33). Také korunovace Juliana Apostaty (360 po Kr.) nákrčníkem je nepochybně svědectvím o tradici germánského původu (*Hauck 1954*, 184). Jakýsi kultovní význam nákrčníků v germánském předvikinském náboženství naznačují votivní sošky nalezené v Dánsku, blíže ho však zatím nelze interpretovat (*Hauck 1954*, 163–169).

- Paralela s bohatými hrobovými nálezy z doby stěhování národů a doby merovejské vybízí k úvaze, zda i náramky mohly být odznakem postavení (*Schlüter 1970*, 138). Zajímavá, časově a kulturně nepříliš vzdálená, je výpověď Prokopia z Kaisareie o dobývání Říma gótským vojevůdcem Totilou roku 546 po Kr. (*De bello Gothico III*, 24, př. 238): „Náhodou byl smrtelně zraněn Totilův praporečník, spadl s koně a strhl k zemi i prapor. Římané, kteří bojovali v prvních řadách, se vrhli dopředu, aby se zmocnili praporu i těla padlého. Ale nejsrdnatější z barbarů přišli dřív, uchopili prapor, utkali nebožtíkovi levou ruku a vzali ji s sebou. Padlý měl totiž právě na ní pozoruhodný stříbrný náramek a oni nechtěli, aby se jím nepřátelé vychloukali, a hleděli přitom uniknout potupě.“

Tento šperk měl mezi Góty očividně zvláštní společenský význam; je otázkou, zda můžeme totéž předpokládat i u germánských elit mladší doby římské. Podle C. von Carnap-Bornheima (2006, 121) se náramky jako odznak postavení rozšířily pod vlivem Sarmatů. Náramek je nicméně poměrně neobvyklým hrobovým přídatkem i v nejbohatších hrobech (viz **tab. 1**), takže typickým atributem moci pravděpodobně nebyl.

- Zlaté prsteny se vyskytují už ve starší době římské v hrobech lubiszewského typu a v hrobech typu Leuna-Haßleben jsou nejrozšířenějšími kruhovými šperky, přičemž se často vyskytují v kombinaci s jinými kruhovými šperky. V Římské říši i v barbariku byly považovány za symbol moci a platily za vážený dar od římského císaře (*Abegg-Wigg 2008*, 33–34). Kouzelný zlatý prsten Draupnir je přitom v staroseverském panteonu atributem boha Ódina a po tragické smrti mladého

Baldra jej položí na jeho pohřební hranici (*Hauck 1954*, 165–166), poměrně častý výskyt prstenů v hrobech mohl mít náboženské důvody i v době římské. V závislosti na nálezové situaci mohl mít i funkci obolu (*Abegg-Wigg 2008*, 34).

Zlatý kruhový šperk (*baugr*) „o dvou nebo více uncích“ (tedy spíše náramek nebo nákrčník než prsten) hrál společenskou i náboženskou roli ve Skandinávii doby vikinské: jeden ležel na oltáři v každém důležitém chrámu a při shromážděních jej *goði* (kněz, náčelník) nejprve zbarvil krví obětovaných zvířat a během shromáždění držel v ruce. Muž, který se chtěl před oním shromážděním dovolat spravedlnosti, na tento šperk musel odříkat přísahu před bohy (*Hauck 1954*, 179–180).

Celkově se zdá, že funkce kruhových šperků všech druhů nebyla v mladší době římské jen dekorativní – jejich výskyt se omezuje jen na kategorii I dle Schlütera (viz **tab. 1**), viz následující podkapitulu), v případě zlatých šperků pak jen na skupinu Ia. To samo o sobě nedokazuje příslušnost k elitě (to by byla argumentace kruhem, poněvadž šperky jsou jedním z kritérií rozdělení), avšak korelace s jinými vzácnými artefakty, zejména picími a jídelními servisy, je nápadná a rozdělení velmi ostré: kdyby měly být hroby typologicky rozděleny bez ohledu na přítomnost těchto šperků, zůstaly by ve stejných skupinách. Naopak v kategorii II se kruhové šperky s jedinou výjimkou nevyskytují vůbec, ačkoli některé z nich jsou vybaveny jinými předměty z barevných kovů (např. sponami), nelze se tedy odvolávat na materiální chudobu hrobů. Je pravděpodobné, že kruhové šperky, zvláště zlaté, fungovaly jako odznaky příslušnosti a byly vyhrazeny určité společenské vrstvě (*Schlüter 1970*, 138) a o identitě nositele vypovídala zejména jejich vzájemná kombinace (*Becker 2010c*, 71–73). Pokud taková společenská norma skutečně existovala, pak byla rozšířená v celém středoevropském barbariku: zlaté nákrčníky pocházejí i z nejbohatších hrobů mimo středoněmecký region, jako jsou hroby v Zakrzówě, Ostrovanech, Cejkově (*Hauck 1954*, 156) nebo Strážích (*Kolník 2010*, 616).

2. *Jiné zlaté předměty* (mince, závěsky) se zpravidla vyskytují v kombinaci s výše jmenovanými zlatými šperky, čili toliko v Schlüterově skupině Ia (srov. **tab. 1**). Absence zlatých předmětů je zvláště markantní u hrobů, které jsou jinak velmi bohatě vybaveny a movitým majetkem až převyšují hroby skupiny Ia – právě chybějící zlato je však řadí do skupiny Ib (*Schlüter 1970*, 139). Chybějící zlaté šperky v jinak přepychových hrobech ve Strážích je třeba přičíst okolnostem nálezů, není pochyb o tom, že zlato původně přítomno bylo (*Kolník 2010*, 624). Je možné, že zlato samo o

sobě mělo kromě vlastní materiální hodnoty ještě zvláštní sociální význam. Útlum ve výskytu zlatých milodarů v pozdní době římské má spíše hospodářské než kulturní důvody (*Schlüter 1970*, 120).

3. *Spony* s cibulovitými knoflíky patřily k římské vojenské výstroji a označovaly postavení nositele. O tom, co znamenaly spony v kultuře starých Germánů nevíme bohužel nic, je však možné, že tento zvyk od Římanů převzali²³ (*Schlüter 1970*, 139). V Poodří je výskyt spon v bohatých hrobech výrazně odstupňován podle vzácnosti kovu, z něhož jsou vyrobeny; lze je tedy považovat za symbol statutu. Je-li tomu tak, pak stříbrná spona spínající oděv novorozeněte v Kowalkách 11 dokládá, že sociální status byl dědičný: pokud by dítě přežilo, stala by se z něj příslušnice nobility (*Schuster 2003*, 259).
4. *Hroty šípů, ostruhy a deskové hry* staví W. Schlüter všechny do kategorie symbolů sociálního statutu, neboť nemají žádné praktické využití: hroty šípů a ostruhy jsou stříbrné, výjimečně bronzové, proto je nelze považovat ani za sportovní náčiní, jak předpokládal např. W. Schulz, natož pak za bojovou výstroj (*Schlüter 1970*, 139). Objevují se pouze v mužských hrobech a ve všech případech se zlatými šperky či v kombinaci s vzácnými nádobami ze stříbra, bronzu nebo skla (*Bemmann 2001*, 67), tedy zjevně s prestižním zbožím; o jejich symbolickém rozměru proto není pochyb. Podobně symbolickou funkci mohl mít i unikátní bronzový meč z Berouna-Závodí. Naproti tomu deskové hry, přestože i ty jsou vázány na bohaté hroby, nevypovídají o ničem jiném, než o způsobu života jejich majitelů; pro jejich sporadický výskyt jich nelze využívat jako spolehlivých ukazatelů společenského postavení.
5. *Kovové a skleněné nádoby*. V nejbohatších hrobech se zpravidla nachází určitá variace na stereotypní sadu kovových nádob – hemmoorské vědro, garnitura naběračky a cedníku, talíř a pánev (*Becker 2003*, 279). Obecně platí importované nádoby ze skla a drahých kovů za klíčové ukazatele bohatých hrobů, ke konkrétnějším závěrům je však možné dospět jen na základě kombinační analýzy.

Nedostatkem metody rozboru jednotlivých typů hrobových přídavek je implicitní předpoklad, že je to právě druh artefaktu, který označuje jeho zvláštní hodnotu, společenský význam a potažmo postavení jeho majitele. Někteří badatelé (W. Schlüter, J. Schuster) kladou zvláštní důraz na importované předměty. M. Becker (2003, 286–287) naproti tomu tvrdí, že

²³ Konkrétně spony s cibulovitými knoflíky jsou známy ve třech exemplářích: stříbrný v Leuně 2/1917, z pozlaceného bronzu v Leuně 5/1936 (*Schlüter 1970*, 139) a zlatý z Chlumína na Mělnicku (*Droberjar 2005*, 25).

hlavní hodnota kovových předmětů spočívá v jejich materiálu, a to i v případě, že se jedná o importované a zručně umělecky zpracované artefakty, např. nádoby. Dokládá to nálezy nahromaděných kusů barevného kovu, pocházejících často ze zničených římských nádob, ze sídliště v Neunheilingenu a z depotu Neupotzi, jejichž celková hmotnost násobně převyšuje i nejbohatší současné kostrové hroby – z jejich srovnání je vidět, že soubory z kostrových hrobů, jsou-li nahlíženy bez kontextu, podávají zkreslený obraz minulé skutečnosti.

4.5.2 Typologie hrobů

O tvoření typologických řad kostrových hrobů ml. doby římské se pokoušela řada badatelů²⁴. Taková činnost má v otázce sociální struktury své opodstatnění jedině tehdy, pokud si nejprve stanovíme metodologický rámec takového přístupu a relevantní kritéria. L. Hedeagerová (1992, 99–104) popisuje dva možné přístupy k problematice, které aplikuje na hrobové celky doby železné v Dánsku:

1. Kvalitativní neboli kombinační analýza. Do databáze jsou zaneseny jednotlivé hrobové celky se všemi artefakty, které jsou s ním spojeny, včetně jejich počtu: přitom není třeba brát ohled na to, zda se jedná o uzavřené nálezové celky nebo zda byly některé z nich porušeny (vykradeny); kombinační analýzou jsou zjišťovány obecné tendence ve skladbě hrobové výbavy, korelace přítomnosti různých druhů artefaktů a regionální variace. Občasná absence některých artefaktů či jejich celých tříd tyto vztahy nenaruší, pakliže jsou porušené hroby rozšířeny rovnoměrně (a nemohou tak utvořit zdánlivou regionální variantu v distribuci artefaktů).
2. Kvantitativní analýza čili analýza počtu druhů artefaktů (NAT analysis; NAT = Number of Artefact Types). Je vytvořena podobná databáze hrobových celků a jejich výbavy, jako pro analýzu kombinační, v tomto případě je však zaznamenáván pouze údaj o přítomnosti či nepřítomnosti daného druhu artefaktů alespoň v jednom exempláři – tedy např. čtyři stříbrné spony jsou v databázi označeny stejně, jako by se byla našla jen jediná. Součtem údajů o přítomnosti daného druhu artefaktů lze vyčíslit movité bohatství daného hrobu kvantitativně, s objektivní výpovědní hodnotou (bohatství hrobu neurčuje jediný druh artefaktů, který konkrétní badatel považuje za dostatečný ukazatel značného movitého majetku). Tato metoda navíc eliminuje regionální varianty pohřebního ritu a umožňuje srovnání hrobových celků jim navzdory. Podmínkou pro

²⁴ Jmenovitě *Schlüter 1970, Beková-Droberjar 2005, Bemmman 2001, Becker 2010*.

relevantní výsledek takové analýzy je hodnocení pouze uzavřených nálezových celků: hroby s chybějícími druhy artefaktů by obraz distribuce bohatství zkreslily.

Veškeré dosavadní analýzy hrobových výbav ve střední Evropě jsou analýzami kombinačními. Identifikace elitních pohřbů závisí na úvaze archeologa a zpravidla vychází z volby určité třídy artefaktů jako identifikátoru materiálního bohatství, příp. konstrukce hrobu. Klasifikace různých badatelů se proto liší na základě volby identifikátorů a míry zobecnění.

První celková klasifikace kostrových hrobů podle W. Schlütera (1970) byla sestavena pouze s ohledem na přítomnost a množství vzácných předmětů; ostatní údaje, jako velikost a konstrukce hrobu, pohlaví nebo věk zemřelého, nejsou brány v potaz²⁵. Schlüter také nerozlišuje různé typy nádob a do tabulky zanáší pouze přítomnost picího náčiní, picích nádob a jídelního náčiní (**tab. 1**). Hroby ve skupinách Ia a Ib můžeme bez okolků označit za bohaté a přiřadit je typu Leuna-Haßleben (Schlüter 1970, 120), neboť představují ty nejbohatší hroby známé v době analýzy; vyznačují se picími a jídelními servisy, sponami z drahých a barevných kovů a jinými šperky, které jsou u prvně jmenované skupiny téměř výhradně zlaté. Poněkud početněji jsou v ní zastoupeny také vzácné kovové nádoby, a ve všech mužských hrobech této skupiny se vyskytují buď hroty šípů, nebo páry ostruh (s jednou výjimkou v obou případech ze stříbra). Ve skupině Ib jsou zase o něco silněji zastoupeny stříbrné a zlaté spony. S jednou výjimkou jsou všechny hroby ve skupině Ib ženské, lze proto namítnout, že Schlüterem zvolená kritéria řazení hrobů nereflktují výhradně sociální stratifikaci a že výsledky mohou být zkreslené právě rozdílnými pohřebními zvyklostmi u obou pohlaví. Výsledné řazení mohla také ovlivnit rozdílná datace hrobů ve skupině Ib: tři pocházejí až ze stupně C3, kdy došlo k všeobecnému zchudnutí v hrobových přídavicích. Ostatní bohaté hroby pocházejí ze stupně C2, a to včetně všech nejbohatších.

J. Schuster analyzoval a klasifikoval pouze ženské hroby v dolním Poodří. Jeho skupin je pět: nejbohatší skupina 1 je definována na základě importů; konkrétně jde o hroby, v nichž „nejsou žádné předměty z drahých kovů, které by byly domácího původu, s výjimkou spon“ (Schuster 2003, 255). Importované artefakty se v ostatních skupinách objevují jen zřídka. Skupinu 2, která odpovídá Schlüterově skupině Ib (Schuster 2003, 268), identifikují stříbrné nákrčníky, popř. ozdobné jehlice, které jsou v podskupině 2a pozlacené (spolu se sponami a nákrčníky), v podskupině 2b prostě stříbrné a v hrobech skupiny 2c chybí úplně. Hroby skupiny 3 obsahují stříbrné spony, keramiku, hřeben a přeslen, skupina 4 se vyznačuje bronzovými

²⁵ Neznamená to, že by se Schlüter těmito parametry nezabýval: ve své práci však neporovnává metrické vlastnosti hrobů a pohlaví zemřelých přímo s hrobovou výbavou, nýbrž právě se skupinami své klasifikace, kterou sestavil pouze srovnáním hrobových inventářů (Schlüter 1970, 119–124).

sponami a obvykle domácí keramikou. Ženy v poslední skupině mají jen závěsek bez jakýchkoli dalších kovových částí kroje (Schuster 2003, 254–255). Zdá se, že kategorie chudších hrobů zahrnují hroby mladší, než bohaté hroby ve skupinách 1 a 2, což potvrzuje známou vývojovou tendenci o útlumu bohatství, ale vytváří stejný problém a možné zkreslení výsledků jako u Schlüterovy analýzy (snad jen ještě ztelnější).

Klasifikace českých hrobů podle M. Bekové a E. Droberjara (2005, 432) zdánlivě připomíná Schlüterovo řazení, podobnost je však spíše jen v pojmenování skupin. Skupiny Ia a Ib jsou shodné se středoněmeckou skupinou Ib podle Schlütera a skupinou 2a podle Schustera – české nálezy postrádají picí servisy, příznačné pro nejbohatší hroby ve středním Německu (sk. 1a) a v dolním Poodří (sk. 1). Nejzásadnější odlišnost mezi oběma českými podskupinami tkví v mírném rozestupu v dataci, která činí C2 – C2/C3 pro skupinu Ia a C1b pro Ib. Mezi bohaté hroby se řadí ještě jejich skupina IIa se stříbrnými šperky a skleněnými či jantarovými korálky. Skupina IIb se vyznačuje přítomností jedné či dvou bronzových spon, příp. méně často korálků, a hroby z nejchudší skupiny III (odpovídající Schlüterově skupině IIb a Schusterově skupině 5) jsou vybaveny jen keramikou, popř. dalšími drobnými milodary, nikoli však sponami ani jinými šperky.

Klasifikace J. Bemmanna (2001, 67) se omezuje na mužské hroby ve středním Německu. Jeho skupina nejbohatších hrobů (bohatší než Schlüterovy skupiny Ia a Ib) je zatím vyhrazena pouze knížecímu hrobu z Gommernu. Skupiny IIa a IIb, jsou určeny na základě přítomnosti různých druhů nádob (hemmoorských věder, resp. misek a talířů), spon, šperků, zlatých mincí, stříbrných ostruh a hrobových komor, obě odpovídají Schlüterově skupině Ia. Bemann používá podrobnější kategorizaci nádob, což umožňuje obě tyto podskupiny rozlišit. Ostatní skupiny mají společnou absenci hrobové stavby a odlišují se přítomností bronzových spon, částí opasku a toaletních souprav (skupina III), železných přezek, seker a rovných nožů (skupina IV), kombinací samotné přezky a nože (skupina V) a absencí jakýchkoli přídavků s výjimkou keramiky (skupina VI). Několik hrobů (Merseburg 27, Emersleben 3, Großfahner 12 a Spergau), které se svým obsahem popsané kategorizaci vymykají, bylo do svých skupin zařazeno patrně na základě autorova srovnání celkového charakteru hrobové výbavy a její předpokládané hodnoty (Bemann 2001, 67). Bemann věnuje ze všech badatelů nejvíce pozornosti hrobovým stavbám: dělí hroby na *komorové* (Kammergräber) o rozměrech 2 × 2,8–3 m a *podlouhlé* (überlange Gräber) o délce více než 2,5 m, ale široké nejvíce 1,5 m. Oba typy zákonitě vystupují v nejbohatších hrobech (skupiny I, IIa a IIb), a třebaže se nezdá, že by mezi nimi byl nějaký rozdíl z hlediska vazby k hrobovým nálezům, je konstrukce hrobové stavby a její náročnost velmi relevantním kritériem (Becker 2010a, 359).

Problémem všech dosavadních analýz kostrových hrobů je jejich nevelká statistická signifikance vzhledem k nízkým počtům pohřbů (*Gebühr 1998*, 188) a jen málo se lišící přístupy k materiálu (řady jsou sestaveny podle podobných kritérií). Nové nálezy budou jistě přibývat, ale nepochybně velmi pozvolna; k novým, přelomovým interpretacím v blízké době nepomohou. Kritéria dělení jsou všemi badateli oprávněná a racionálně zvolená, ale bezesbytku platí jen pro jejich úzce vymezený vzorek nálezů. Nové výsledky by mohla poskytnout rozsáhlá kombinační analýza zahrnující všechny hroby ve středoevropském barbariku, která by umožnila statistickými metodami objevit tendence ve skladbě artefaktů, a zejména analýza NAT, poskytující pevná data pro posouzení hmotného bohatství hrobů a tím i vodítka k identifikaci elit. Nedostatkem dosavadních analýz je fakt, že neberou ohled dramatické změny v úrovni hmotné kultury mezi jednotlivými stupni – srovnáváme-li např. bohatý hrob z fáze C3 s nejbohatšími ze stupně C2, nevyhnutelně musíme pozdější hrob vyhodnotit jako výrazně chudší a potažmo „méně elitní“, což pravděpodobně nereflektuje dobu, kdy byl jedinec pohřben: rozdíl v úrovni pohřbívání byl dán přístupem ke zdrojům materiální kultury, nikoli tím, že by nejvyšší elity přestaly existovat. V řečené nové kombinační analýze by tuto skutečnost bylo vhodné vzít v úvahu a s hroby z různých časových fází počítat v odlišných kategoriích.

4.5.3 Topografie

Podle G. Kossacka (1974, 16) by ojedinělost a rozptýlenost bohatých hrobů mohla odrážet způsob života elit – tedy že ani za svého života neměli stálé sídlo, cestovaly po krajině svého vlivu a vládly s koně podobně jako knížata raného středověku. Tomu nasvědčuje skutečnost, že k výskytu bohatých hrobů dochází v barbariku v souvislosti s přesuny sídlišť a mobilitou obyvatelstva, ale korelaci uvádí v pochybnost existence bohatých hrobů ve vyspělém antickém světě s centralizovanou vládou (viz konec kap. 3.2). Bohaté hroby se zde nacházejí v blízkosti běžných centrálních pohřebišť, nejsou však jejich součástí a leží izolovaně, a velmi podobná situace nastává i v mladší době římské: navzdory často nedostačujícímu výzkumu v okolí bohatých hrobů lze vysledovat zákonitou blízkost hrobů Haßleben-Leuna-Gommern, ležících zpravidla ojediněle nebo na malých kostrových pohřebištech, a velkých žárových pohřebišť. Týká se to nepochybně lokalit jako je Leuna, Jesendorf, Zakrzów, Stráže, Ostrovany nebo Cejkov, a třebaže stav výzkumu neumožňuje takovou souvislost prokázat ve všech případech, lze ji jinde zatím předpokládat (*Kossack 1974*, 17–18). Jejich fyzické oddělení od

běžných pohřebišť je symbolické, vypovídá o zvláštním postavení vůči běžné populaci, a je tak dobrým identifikátorem příslušnosti k elitě (Becker 2010a, 356).

M. Becker (2010, 355–357) upozorňuje na skutečnost, že bohaté pohřby mladší doby římské z oblastí středního Německa, dolního Poodří i Dánska se zpravidla nacházejí na periferii sídelních oblastí. Z toho vyvozuje, že místa pohřbu nebyla volena v blízkosti mocenských center a rezidencí elit, nýbrž právě naopak – v exponovaných bodech v krajině na křižovatkách cest. Využívány byly topografické situace s přirozenými dělicími body a liniemi, jako jsou říční a údolní nivy, a místa v blízkosti lokalit se staršími pohřebními nálezy, tedy snad se stále trvajícím kultovním významem.

Pozůstatky konkrétních slavností, které probíhaly v souvislosti s pohřbem v širším okolí pohřebišť, nejsou při současném stavu výzkumu známy.

4.5.4 Toponomastika

Možná poněkud překvapivě může k rekonstrukci sociálních struktur mladší doby římské dopomoci lingvistika a etymologie. Rozšíření dánských toponym končících na -lev a analogických německých jmen s příponou -leben statisticky signifikantně koreluje s výskytem bohatých hrobů mladší doby římské (srov. **mapu 2** a **mapu 3**). Bylo prokázáno, že koncovky -leben a -lev v místních jménech patří mezi nejstarší a nepochybně předcházejí raný středověk, bližší zařazení nelze s jistotou prokázat. Více než polovina těchto jmen se následně stala názvy farností, takže byla tato místa v raném středověku očividně preferována jako centra křesťanské správy a lze se oprávněně domnívat, že měly ony obce zvláštní význam ještě v předkřesťanské době, buď jako administrativní nebo jako náboženská centra. Vzhledem k prokazatelné reorganizaci osídlení v mladší době římské a řečenou vazbu na současné kostrové hroby navrhuje L. Hedeagerová (1992, 231–233), že k vzniku těchto center a jejich toponym došlo právě v tomto období. Koncovky -lev a -leben jsou posesivní, tj. první část názvu je jménem osobním²⁶, a jejich význam je spojen s dědictvím. Hedeagerová (1992, 233) z toho vyvozuje rozsáhlé závěry: sídliště s těmito jmény byla zakládána příslušníky nově ustavené elity jako mocenská centra, která vykonávala i potřebné administrativní funkce jako vybírání tributu na ovládaném území. Územní zisk tak s sebou přinášel posílení politické moci a přístup k novým ekonomickým zdrojům, vymáhaným jako tribut i v nově nabytých krajinách; tyto zdroje mohly být využity jako prostředky k financování profesionálního vojska a diplomatické dary

²⁶ Tedy např. dánský Landarslev je obec původně spojená s osobou Landara (Hedeager 1992, 233); významově se tvar podobá českým místním jménům končícím na -ov a -ín.

k dosažení politických cílů (v rámci systému prestižního zboží). Územní vývoj v čase byl jinak určen společenskými pravidly o dědictví a následnictví, mocenské a majetkové poměry se jistě měnily s ohledem na dělení lén a politické sňatky. Přesné znění někdejších pravidel se můžeme samozřejmě jen domýšlet, nicméně podle nejstaršího středověkého dánského zákoníku mohly dědit majetek i dcery – je pravděpodobné, že tomu tak bylo i v době římské, z níž je známo mnoho elitních ženských hrobů, které jsou co do výbavy plně srovnatelné s mužskými a svědčí o jejich plné příslušnosti k elitě. Milodarů vázaných na pohlaví je obecně velmi málo, z materiálně hodnotných předmětů jsou to vlastně jen stříbrné hroty šípů a ostruhy. Díky tomu, že bylo možné půdu získávat skrze sňatky, nedošlo k jinak nevyhnutelnému selhání systému neustálým dělením území mezi mužské dědice na stále menší celky a společnost se díky tomu mohla životaschopně rozvíjet v průběhu doby stěhování národů (*Hedeager 1992, 233–234*).

5 Závěr

Na základě skladby inventářů hrobů typu Haßleben-Leuna-Zakrzów lze vyslovit tvrzení, že sociální život v barbariku mladší doby římské fungoval v rámci systému prestižního zboží. S picími a jídelními servisy, které nacházíme v hrobech, se v živé kultuře zacházelo jako s politickými dary, zajišťujícími společenskou prestiž a privilegované postavení; výbava bohatých hrobů je buď osobním majetkem zesnulého, nebo projevem právě takového daru. Mezi milodary jsou luxusní předměty, vypovídající o životním stylu elit, ale ne předměty zjevně kultovního charakteru. Elita mladší doby římská byla politická a pravděpodobně se nezabývala náboženskými rituály, či pokud ano, nebyla tato role v jejich životě dostatečně zásadní, aby se projevila v pohřebním ritu.

S ohledem na to, že kostrový ritus předchází fenoménu bohatých hrobů (byť krátce), musel se systém prestižního zboží prosadit právě v době, kdy se objevují první hroby typu Leuna-Haßleben (a ne dříve), tj. v první polovině 3. století. Během stupně C2 se už bohaté hroby vyskytují na různých místech napříč svobodnou Germanií, s autochtonními jádry ve středním Německu a v Dánsku, ale rozšířením až v Poodří a na východním Slovensku: systém prestižního zboží se proto musel prosadit rychle, snad důsledkem migrací, na něž poukazují archeologické prameny různých druhů. Vzhledem k rozšíření tohoto ritu a k zřetelným podobnostem ve výbavě není pochyb o společném kulturním povědomí Germánů, žijících ve vzdálených krajích barbarika. V Dánsku se v této době centralizuje osídlení a nejspíše vznikají administrativní centra nové elity – situaci v jižní části barbarika je třeba ověřit komplexním sídlištním výzkumem, který je u nás teprve v počátcích (*Droberjar 2008b*, 16), avšak předpokládáme-li podobný vývoj, formuje se v mladší době římské nová společenská vrstva, která disponuje dědičnými nároky na půdu a hospodářskou kontrolou nad svým územím.

Ve stupni C3 kostrové hroby náhle ztrácejí své dřívější bohatství. O příčinách náhlého útlumu přísunu zlata, který se projevuje v kostrových hrobech, se lze jen dohadovat, absence importovaných nádob ze skla a barevných kovů však svědčí o změnách ve společnosti. Systém prestižního zboží je systémem z principu nestabilním a krátkodobým, je proto možné, že došlo k ustálení politické situace a opětovnému přerodu společnosti – možná do podoby státních či polostátních útvarů, které stály v zárodku barbarských států doby stěhování národů a raného středověku.

Zachytit a identifikovat elity v archeologických pramenech lze jak na základě jednotlivých znaků, tak komplexnější analýzou výbav jako celků. V případě dosavadních

kombinačních analýz je však konečné rozdělení na skupiny stále závislé na kritériích zvolených badatelem, jedná se tedy vlastně jen o sofistikovanější způsob hledání jednotlivých identifikátorů subjektivní úvahou. Subjektivita nemusí být nutně nedostatkem, je však třeba s ní počítat a volbu identifikátorů elit i kritérií klasifikace podpořit přesvědčivými argumenty, proč právě ony měly mít v někdejší společnosti ústřední význam. Objektivní data by přinesla aplikace statistických metod: v případě analýzy NAT vyčíslením objektivního bohatství hrobů, v případě kombinačních analýz kódováním jednotlivých hrobových přídavek či jejich atributů a sledováním jejich vzájemných korelací např. shlukovou analýzou. Přitom je nutné přísně oddělit časové fáze: celkové chudnutí kostrových hrobů ke konci doby římské je více než zjevné, rovné zacházení s hroby z obou fází proto může vést jedině k zavádějícím výsledkům a vytváření typologických skupin, které nijak nevypovídají o sociálním postavení pohřbených osob. Stále trvajícím problémem je nízký počet kostrových hrobů, což činí výsledky statistik málo signifikantními. Řešením je přistupovat k fenoménu bohatých hrobů z širší, celoevropské perspektivy, neomezovat se na regionální nálezy (a ještě si tím vzorek zmenšovat) a aplikovat na stejný materiál více metodických přístupů, např. kódovat různé parametry hrobové výbavy ve shlukových analýzách. Podaří-li se lépe poznat situaci na sídlištích a rozkrýt topografické vztahy bohatých hrobů s lokalitami jiných druhů, můžeme očekávat, že se naše představa o nepochybně bouřlivém vývoji společnosti mladší doby římské stane v budoucnu o něco plastičtější.

6 Zdroje

Abegg-Wigg, A. 2008: Germanic and Romano-provincial symbols of power – Selected finds from the aristocratic burials of Neudorf-Bornstein. In: Niezabitowska-Wiśniewska et al. (red.), The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period I. Monumenta Studia Gothica t. V. Lublin, 27-38.

Ammianus Marcellinus XVII. Překlad Češka, J. 1975: Soumrak říše římské. Praha.

Andrzejowski, P. 2010: The Przeworsk Culture. A brief story (for the foreigners). In: Hansen, U – Bitner-Wróblewska, A. (ed.), Worlds Apart: Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005-2008. Kodaň – Varšava, 59–110.

Beck, H. 1989: Elbgermanen. In: Beck, H. et al. (red.), RGA 7. Berlin, 107–115.

Becker, M. 2003: Klasse und Masse. Überlegungen zu römischem Sachgut im Germanischen Milieu. Germania 81/1, 277–288.

Becker, M. 2010a: Gliederungskriterien. In: Becker, M. (red.), Das Fürstengrab von Gommern. Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte 63. Halle nad Sálou, 355–382.

Becker, M. 2010b: Chronologische Aspekte. In: Becker, M. (red.), Das Fürstengrab von Gommern. Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte 63. Halle nad Sálou, 343–350.

Becker, M. 2010b: Der Fundstoff – Bekleidung: Ringschmuck. In: Becker, M. (red.), Das Fürstengrab von Gommern. Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte 63. Halle nad Sálou, 67–73.

Beková, M. – Droberjar, E. 2005: Bohatý ženský kostrový hrob mladší doby římské ve Slepoticích (Pardubický kraj). ASČ 9/2, 401–437.

Bemmann, J. 2001: Zum Totenritual im 3. Jahrhundert n. Chr. In: Fröhlich, S. (red.): Gold für die Ewigkeit. Das germanische Fürstengrab von Gommern. Begleitband zur Sonderausstellung 2001. Halle nad Sálou, 58–73.

Bemmann, J. 2003: Romanisierte Barbaren oder erfolgreiche Plünderer? Anmerkungen zur Intensität, Form und Dauer des provinzialrömischen Einflusses auf Mitteldeutschland während der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit. In: A. Bursche/R. Ciołek

(red.), *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa 2003, 53–108.

Bemmann, J. – Voß, H. U. 2004: Anmerkungen zur Körpergrabsitte in den Regionen zwischen Rhein und Oder vom 1. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts n. Chr. In: A. Faber/P. Fasold/M. Struck/M. Witteyer (red.), Körpergräber des 1.–3. Jahrhunderts in der Römischen Welt. Internationales Kolloquium Frankfurt am Main 19.–20. Frankfurt nad Mohanem 2007, 153–183.

Benton, T. 1981: ‘Objective‘ Interests and the Sociology of Power. Sociology 15/2, 161–184.

Binford, L. 1962: Archaeology as Anthropology. American Antiquity 28/2, 217–225.

Bray, J. J. 1999: Gallienus – A Study in Reformist and Sexual Politics. Adelaide.

von Carnap-Bornheim, C. 2006: Zwischen Anpassung und Widerstand? Überlegungen zu Fürstengräbern der römischen Kaiserzeit im Barbaricum. In: von Carnap-Bornheim, C (red.), Herrschaft, Tod, Bestattung: zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle. Internationale Fachkonferenz Kiel 16.–19. Oktober 2003. Bonn, 111–126.

Cassius Dio: Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία (Římské dějiny), kniha LXXVIII. Překlad Cary, E. 1927: Roman History IX. Harvard.

Cieślinski – Kasprzak 2010: Ein Hügelgräberfeld der Wielbark-Kultur in Nowy Łowicz in Pommern. In: Hansen, U – Bitner-Wróblewska, A. (ed.), Worlds Apart: Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005-2008. Kodaň – Warszawa, 365–376.

Droberjar, E. 2002: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě.

Droberjar, E. 2005: Věk barbarů. Praha.

Droberjar, E. 2007: Neue Erkenntnisse zu den Fürstengräbern der Gruppe Hassleben-Leuna-Gommern in Böhmen. Přehled výzkumů 48.

Droberjar, E. 2008a: Mladší doba římská. In: Salač, V. (ed.), APČ 8 – Doba římská a stěhování národů. Praha.

Droberjar, E. 2008b: Aktuální stav výzkumu labsko-germánských sídlišť doby římské a doby stěhování národů v Čechách. In: Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachútová, D (ed.), Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Brno, 11–21.

- Durant, W. 1939: The Story of Civilization vol. 2: The Life of Greece. New York.*
- Epitome de Caesaribus (Výtah o císařích). Překlad Banchich, T. M. 2009: Canisius College Translated Texts 1. New York.*
- Feustel, R. 1984: Das Adelsgrab von Nordhausen. Ein Beitrag zur Technik, Ökonomie und Sozialstruktur der späten römischen Kaiserzeit. Alt-Thüringen 20, 140–206.*
- Foucault, M. 1977: Discipline and Punish – The Birth of the Prison. New York.*
- Gebühr, M. 1998: Fürstengräber – Römische Kaiserzeit. In: Beck, H. et al. (red.), RGA 10. Berlin, 185–195.*
- Godłowski, K. 1970: The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe. In: Jamka, R. (red.), Zeszyty naukowe uniwersytetu jagiellońskiego CCXVII – prace archeologiczne, zeszyt 11. Krakov.*
- Hauck, K. 1954: Halsring und Ahnenstab als herrscherliche Würdezeichen. In: Schramm, P. E. (red.), Schriften der Monumenta Germaniae historica – Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechszehnten Jahrhundert, Teil I. Štokart, 145–212.*
- Hedeager, L. 1992: Iron-Age Societies. Oxford.*
- Herodianos: τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας ἱστορία. Překlad Burian, J. – Mouchová, B. 1975: Řím po Marku Aureliovi. Praha.*
- Historia Augusta. Gallieni Duo, XXI. 3–4. Překlad Magie, D. 1932: Historia Augusta III. Harvard.*
- Kaczanowski, P. – Rodzińska-Nowak, J. 2010: Settlement of the Przeworsk Culture at Jakuszowice, site 2, pow. Kazimierza Wielka. Research outline. In: Hansen, U – Bitner-Wróblewska, A. (ed.), Worlds Apart: Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005-2008. Kodaň – Varšava, 354–361.*
- Kolník, T. 2010: Stráže-Krakovany a Ostrovany/Osztrópataka. Poznámky k novým súvislostiam a nálezom z hrobov germánskej elity. In: Beljak, J., - Březinová, G. – Varsik, V. (ed.), Archeológia barbarov 2009 – Hospodárstvo Germánov – Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra.*
- Kontny, B. 2013: New traces in old barrow. A reinterpretation of particular finds from barrow 2 at Sz wajcaria cemetery (Sudovian culture). Archaeologia baltica 19, 132–143.*

- Kossack, G. 1974: Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert. In: Beck, C. H. (red.), Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag, Teil I: Allgemeines, Vorgeschichte, Römerzeit. Mnichov, 3–33.*
- Květina, P. 2004: Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích. AR LVI/2, 383–392.*
- Leube, A. 1977: Kulturelle Stellung des mittleren Odergebietes in der römischen Kaiserzeit. In: Horst, F. et al. (red.), Schriften zur Ur- und Frühgeschichte – Archäologie als Geschichtswissenschaft. Berlin, 265–282.*
- Mączyńska, M. 2007: Wielbark-Kultur. In: Beck, H. et al. (red.), RGA 34. Berlin, 1–20.*
- Maurer, F. 1942: Nordgermanen und Allemannen – Studien zur germanischen und frühdeutschen Sprachgeschichte, Stammes- und Volkskunde. Štrasburk.*
- Miller, D. – Tilley, C. 1984: Ideology, power and prehistory: an introduction. In: Miller, D. – Tilley, C. (ed.), Ideology, Power and Prehistory. Cambridge, 1–16.*
- Natuniewicz-Sekuła, M. - Okulicz-Kozaryn, J. 2008: Two richly furnished graves with Roman imports from the cemetery at Weklice, site 7, Elblag commune (Poland). Germania 86/1, 227–269.*
- Pearson, M. P. 1982: Mortuary practices, society and ideology: an ethno-archaeological study. In: Hodder, I. (ed.), Symbolic and Structural archaeology. Cambridge.*
- Peregrine, P. 1991: Some Political Aspects of Craft Specialization. World Archaeology 23/1 – Craft Production and Specialization.*
- Peška, J. 2002: Das Grab. In: Peška, J. – Tejral, J. (red.): Das Germanische Königsgrab von Mušov in Mähren – Teil 1. Mohuč, 3 – 72.*
- Podborský, V. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.*
- Prokopios z Kaisareie: De bello Gothico III. Překlad Beneš, P. 1985: Válka s Góty. Praha, 238.*
- Ondrouch, V. 1957: Bohaté hroby z doby římskej na Slovensku. Prešpurk.*
- Schlüter, W. 1970: Versuch einer sozialen Differenzierung jungkaiserzeitlichen Körpergräbergruppe von Haßleben-Leuna anhand einer Analyse der Grabfunde. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 6, 117–145.*
- Schulz, W. 1953: Leuna – Ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit. Berlin.*

- Steuer, H. 1982:* Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, č. 128, Göttingen.
- Steuer, H. 1998a:* Fürstensitze. Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. *In:* Beck, H. et al. (red.), RGA 10. Berlín, 327–356.
- Steuer, H. 1998a:* Fürstensitze. Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. *In:* Beck, H. et al. (red.), RGA 10. Berlín, 327–356.
- Steuer, H. 1998b:* Germanen, Germania, Germanische Altertumskunde. C. Wirtschaft- und Sozialgeschichte. *In:* Beck, H. et al. (red.), RGA 11. Berlín, 327–356.
- Steuer, H. 2006a:* Fürstengräber, Adelsgräber, Elitegräber – Methodisches zur Anthropologie der Prunkgräber. *In:* von Carnap-Bornheim, C (red.), Herrschaft, Tod, Bestattung: zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle. Internationale Fachkonferenz Kiel 16.–19. Oktober 2003. Bonn, 11–25.
- Steuer, H. 2006b:* Schlußbemerkung: Prunkgräber in der Diskussion. *In:* von Carnap-Bornheim, C (red.), Herrschaft, Tod, Bestattung: zu den vor- und frühgeschichtlichen Prunkgräbern als archäologisch-historische Quelle. Internationale Fachkonferenz Kiel 16.–19. Oktober 2003. Bonn, 223–230.
- Schuster, J. 2003:* Hof und Grab – die jünger-kaiserzeitlichen Eliten vor und nach dem Tode. *Slovenská archeológia* LI/2, 247–318.
- Tacitus: Germania. Překlad M. Hutton 1914:* Agricola. Germania. Dialogue on Oratory. Harvard.
- Tejral, J. 1991:* Pokus o kulturně historické hodnocení „královského hrobu“ z Mušova. *In:* Peška, J. a kol. (red.), Královská hrobka z Mušova. Mikulov, 48–58.
- Třeštík, D. 2001:* K poměru archeologie a historie. *Archeologické rozhledy* LIII, 357–361.
- von Uslar, R. 1977:* Zu einer Fundkarte der jüngeren Kaiserzeit in der westlichen Germania libera. *Præhistorische Zeitschrift* 52/1, 121–148.
- Veit, U. 2005:* Kulturelles Gedächtnis und materielle Kultur in schriftlosen Gesellschaften: Anthropologische Grundlagen und Perspektiven für die Urgeschichtsforschung. *In:* Kienlin, T. L. (red.), Die Dinge als Zeichen – kulturelles Wissen und materielle Kultur. Internationale Fachtagung an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, 3.–5. April 2003. Bonn, 23–40.

Victor, A.: Liber de Caesaribus (Kniha o císařích). Překlad *Burian, J. – Mouchová, B.* 1975: Řím po Marku Aureliovi. Praha.

Voß, H. U. 1998: Archäologische Quellen. In: Voß, H. U. – Hammer, P. – Lutz, J. (red.), Römische und germanische Bunt- und Edelmetallfunde im Vergleich. Archäometallurgische Untersuchungen ausgehend von elbgermanischen Körpergräbern. Bericht RGK 79, 107–380.

Xenofon: Ἀνάβασις (Anabasis) VII. Překlad *Brownson, C. L.* 1998: Anabasis. Harvard.

7 Seznam příloh

Mapa 1. Nálezové skupiny mladší doby římské na západě svobodné Germanie.

von Uslar, R. 1977: Zu einer Fundkarte der jüngeren Kaiserzeit in der westlichen Germania libera. Praehistorische Zeitschrift 52/1, př. 5.

Mapa 2. Rozšíření bohatých kostrových komorových hrobů z mladší doby římské.

Beková, M. – Droberjar, E. 2005: Bohatý ženský kostrový hrob mladší doby římské ve Slepticích (Pardubický kraj). ASČ 9/2, 401–437.

Mapa 3. Rozšíření místních jmen s příponou -leben nebo -lev.

Beková, M. – Droberjar, E. 2005: Bohatý ženský kostrový hrob mladší doby římské ve Slepticích (Pardubický kraj). ASČ 9/2, 401–437.

Tab. 1. Klasifikace hrobů typu Leuna-Haßleben na základě milodarů a pohřebního ritu, skupiny Ia a Ib.

Schlüter, W. 1970: Versuch einer sozialen Differenzierung jungkaiserzeitlichen Körpergräbergruppe von Haßleben-Leuna anhand einer Analyse der Grabfunde. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen 6, tab. I.